

Wonen in Duitsland

“Plaatsverbondenheid van Nederlandse korte-afstand migranten in Duitsland”



Wonen in Duitsland

“Plaatsverbondenheid van Nederlandse korte-afstand migranten in Duitsland”

J.J. Zijlstra
Billitonstraat 17
9715 EM Groningen
Studentnummer: s1635492

Master Thesis Culturele Geografie
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen
Scriptiebegeleider: Dr. P.P.P Huigen

Groningen, januari 2008

Voorwoord

Ik ben velen dank verschuldigd. Zonder de medewerking van al deze personen en instantie's was de scriptie niet tot stand gekomen. Ik wil ten eerste beginnen bij alle Nederlandse migranten, die participeerden in het onderzoek naar de mate plaatsverbondenheid van Nederlandse migranten in Duitsland. Bedankt! De enquête is bij de Nederlandse migranten over het algemeen positief ontvangen. Dit bleek al tijdens het enquêteren en de reactie's die op de ingevulde enquêtes stonden. Daarnaast wil ik de Duitse overheidsinstantie's; de 'Gemeinde Emlichheim' en de 'Gemeinde Bunde' bedanken voor hun bijdrage.

Op de tweede plaats wil ik vrienden, studiegenoten en familieleden bedanken. Zij hebben mij geholpen te enquêteren in de plaatsen Emlichheim, Laar, Bunde, Boen en Itterbeck. De enquêteurs hebben een cruciale rol gespeeld in het proces van de dataverzameling. Een zeer arbeidsintensief onderdeel van de scriptie.

Ten slotte ben ik dank verschuldigd aan Dr. P.P.P. Huigen, mijn scriptiebegeleider. Door zijn analytische vermogen, kennis en positieve benadering, werd ik bij al onze afspraken in het nekvel gepakt en op de juiste plek neergezet (vaak na een afdwaling in de wildernis). Die plek werd het startpunt, een oriëntatiepunt, op één van de wegen die naar Rome leidt. Zo zijn er vele kruispunten gepasseerd waarbij verantwoorde keuze's zijn gemaakt, die een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan mijn onderzoeksvaardigheden. De verworven kennis en beschikbare data hebben uiteindelijk geleid tot de scriptie zoals die nu voor u ligt.

Jeljer Zijlstra,

Groningen, januari 2008

“Je moet integreren in de Duitse samenleving. Weten dat het ongepast is om op zondag het gras te maaien. Ik heb genoeg voorbeelden gezien van Hollanders in Duitsland die nog steeds niet weten hoe ze een biefstuk bij de slager moeten bestellen. Papa werkt in Nederland, mama kiepert er de kinderen naar school. Die hebben dus thuis, in Duitsland geen vriendjes. Ze worden vervelend, moeder wordt het ook zat: binnen een paar jaar woont zo'n gezin weer in Nederland”(Ellen Beumkes)¹

¹ Ellen Beumkes van ES2-Immobilien in Leeuwarder Courant, 26 februari 2007

Abstract

There are an increasing number of Dutch short-distance migrants who have moved to the German borderlands of Niedersachsen since the beginning of the twenty-first century. The main reasons to move to the German borderlands are the cheaper houses in Germany as well as tax advantages. The prices are usually 30-50% cheaper in Germany. Though the migrants, discussed in this paper, only moved over a relatively short distance (average distance 52,9 km, n=60), this move is a kind of migration since the international border is crossed.

Comment [N1]: Suggestie ingevoegd. Je hebt je specifiek gericht op deze migranten, niet op alle ned-duitse migranten.

The question that arises is how the Dutch migrants integrate into their new environment. Do they grow roots in Germany? Or do they only fulfil their needs and continue to use many of the Dutch facilities which are close to their new living environment? This would suggest a temporal move with the possibility to move back in the future to the Netherlands.

This thesis presents the results of a place attachment investigation of Dutch short-distance migrants who have chosen to live in the Dutch-German border region of Niedersachsen, the area of Bunde and the area of Emlichheim. Niedersachsen is situated in the north-western part of Germany and is connected to the north-eastern part of the Netherlands. It's neighbouring to the provinces of Groningen, Drenthe and Overijssel.

The place attachment has been measured by the two components place identity and place dependence. Place identity consists of an emotional bond and identity bond which measures the emotional relation between a person and a place (feelings). Place dependence is a functional relationship between a person and a place (behaviour). This method has been used by Williams and Vaske (2003).

Place attachment is on a scale of 0 to 1. The score of 1 is the maximum score of place attachment. The score is based on six place identity statements and 6 place dependence statements measured on the Likert scale. Those two components together generate the mean place attachment score which is 0.72. The migrants are in general satisfied with their new living environment. They seem to have a positive bond with it. The respondents with a high score of place attachment were mostly working in Germany, middle-aged, and are not planning to move back to the Netherlands in the future.

The 66 Dutch respondents in Germany have a short stay of residence – 86% lived 10 years or less in Germany. Due to the short residence, the group of migrants who participated in the survey is relative homogeneous. More than 98% of the migrants own a home in the German borderland instead of renting it. This is an extremely high ownership rate compared to the home-ownership in Germany which stands at 39%.

Living in Germany and working in the Netherlands, joining Dutch sports clubs, and shopping in the Netherlands. Those connections with the homeland are still possible and are frequently pursued by most of the respondents. There is a significant relation between the younger migrant, those under the age of 30, and the contacts with Dutch relatives and friends. So younger Dutch migrants have more frequently contact with Dutch friends and relatives than the older Dutch migrants. The number of short-distance migration of Dutch inhabitants of the eastern parts in the Netherlands to Niedersachsen will continue as long as the economic advantages exist. The economic advantage is mainly price and quality of the house market in Germany which is usually 30 % cheaper compared to the eastern part of the Netherlands

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Abstract	5
Inhoudsopgave	7
Hoofdstuk 1 Inleiding	9
1.1 Inleiding	9
1.2 Aanleiding van het onderzoek	9
1.3 Probleem- en doelstelling	10
1.3.1 Probleemstelling	10
1.3.2 Doelstelling	11
1.4 Onderzoeksvragen	11
1.5 Onderzoeksopzet	12
1.6 Leeswijzer	14
Hoofdstuk 2 Theoretisch kader	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Verbondenheid in de ontwikkelingspsychologie	15
2.3 Place & Space	15
2.4 Definitie van Place Attachment	17
2.5 Twee componenten van plaatsverbondenheid	18
2.6 Meten van plaatsverbondenheid	19
2.7 Berekening van de gemiddelde plaatsverbondenheid score	19
2.8 Ten slotte	20
Hoofdstuk 3 Achtergronden emigratie naar Duitsland	21
3.1 Inleiding	21
3.2 Migratie	21
3.3 Toename van Nederlandse migranten	21
3.4 De Nederlandse migranten in de grensregio's Bunde en Emlichheim	24
3.5 Mobiliteit	24
3.6 Ten slotte	25
Hoofdstuk 4 De aard van plaatsverbondenheid van Nederlandse korte-afstand migranten	26
4.1 Inleiding	26
4.2 Verschillen tussen en binnen de indicatoren	26
4.2.1 De emotionele indicatoren	27

4.2.2 De functionele indicatoren	29
4.3 Verschillen in de mate van plaatsverbondenheid	30
4.4 Ten slotte	31
Hoofdstuk 5 De verschillen in plaatsverbondenheid van Nederlandse korte-afstand migranten	
5.1 Inleiding	33
5.2 De sociaal-ruimtelijke aspecten en de plaatsverbondenheid	33
5.2.1 Woonaspecten	35
5.2.1.1 Verblijfsduur	35
5.2.1.2 De voormalige woonplaats	36
5.2.1.3 Afstand tussen voormalige en huidige woonplaats	38
5.2.1.4 De woning	39
5.2.2 Sociale aspecten	39
5.2.2.1 Samenstelling van het huishouden	39
5.2.2.2 Verhuizen naar Nederland	40
5.2.2.3 Levensfase	40
5.2.3 Economische aspecten	41
5.2.3.1 Inkomen	41
5.2.3.2 Werken in Duitsland	42
5.3 Ten slotte	43
Hoofdstuk 6 Conclusies en aanbevelingen	44
6.1 Inleiding	44
6.2 Beantwoording van de deelvragen	44
6.3 Conclusies	47
6.4 Aanbevelingen	48
Bibliografie	50
Bijlagen	54
Bijlage 1 Tabellen achtergrond informatie	54
Bijlage 2 Significantie indicatoren en de sociaal-ruimtelijke aspecten	55
Bijlage 3 Begeleidende brief enquête	56
Bijlage 4 Enquête Bunde en Emlichheim	57

1: Inleiding

1.1 Inleiding

Dit onderzoek presenteert de ervaringen en waarderingen van Nederlandse migranten in hun “nieuwe” woonomgeving in de Duitse grensstreek en de gedragingen die daar mee gepaard gaan. De Nederlandse migranten hebben op basis van een aantal push- en pullfactoren een besluit genomen om te emigreren naar een ander land, Duitsland. Het gaat hierbij niet om een verhuizing binnen een vertrouwde omgeving, maar om een internationale grensoverschrijding waarbij naast regelgeving ook juist culturele factoren een belangrijke rol gaan spelen. De keuze om te emigreren wordt vanuit een rationeel perspectief genomen waarbij de culturele aspecten regelmatig worden onderschat, met als mogelijk gevolg een terugkeer naar Nederland. Wanneer deze culturele factoren een negatieve rol gaan spelen, kan dat invloed hebben op de beleving van het woonklimaat van de Nederlandse migrant.

1.2 Aanleiding van het onderzoek

Sinds enkele jaren is er in Nederland een sterke toename van het aantal emigraties naar Duitsland en België. Mijn aandacht werd getrokken door een krantenartikel in het Dagblad van het Noorden, ‘Nederlandse enclave meer dan verdubbeld’. (Dagblad van het Noorden, 2006). Het gebruik van het woord “enclave” suggereert dat het om een behoorlijk groot aantal Nederlandse migranten gaat.

In de jaren vijftig van de twintigste eeuw vond er een emigratiestroom vanuit Nederland plaats, die gekenmerkt werd door emigraties naar OESO-landen (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling,); Verenigde Staten, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland. In tegenstelling tot de emigratiestroom in de jaren vijftig van de twintigste eeuw, kenmerkt de huidige emigratiestroom naar Duitsland zich vooral door de relatieve korte afstanden. De meeste Nederlandse migranten zijn in staat om contacten met Nederland te onderhouden en maken nog steeds gebruik van de faciliteiten die het land van herkomst te bieden heeft.

Er is weinig onderzoek gedaan naar deze vorm van emigratie waarbij de migrant nog steeds toegang heeft tot de faciliteiten van het land van herkomst. Juist dit aspect van korte-afstand migratie maakt het zo interessant voor de economische en culturele geografie. Vanuit regionaal economisch perspectief is het interessant om te weten hoe de grensoverschrijdende activiteiten invloed hebben op de regionale economie van twee landen. Voor de culturele geografie is het interessant om te begrijpen hoe de Nederlandse migranten de nieuwe woonomgeving in het buitenland ervaren en of dat invloed heeft op de contacten die worden onderhouden. Wanneer vrijwel alle ‘contacten’ (vrienden, kennissen en werk-gerelateerd) nog plaatsvinden in het land van herkomst, hoe wordt het aspect ‘wonen’ dan ervaren

door de Nederlandse migrant? Het 'wonen' vindt net over de grens plaats en dat kan gevolgen hebben voor de belevingen en de betekenissen die de Nederlandse migrant toekent aan de nieuwe woonomgeving. Is de Nederlandse migrant geïnteresseerd in wat er zich afspeelt in de woonplaats? Maakt men deel uit van de plaatselijke (sport)vereniging? Heeft men veel contact met de 'Duitse' buurtbewoners? Kortom, wortelen de Nederlandse migranten in Duitsland?

1.3 Probleemstelling en doelstelling

1.3.1 Probleemstelling

Sinds 2001 vindt er een ontwikkeling plaats waarbij steeds meer Nederlanders er voor kiezen om te emigreren. Het merendeel van de Nederlandse emigranten, emigreert naar België of Duitsland waarvan een groot deel net over de grens met Nederland gaat wonen (Graef & Mulder 2003). De clusters Bunde-Winschoten en Emlichheim-Coevorden kunnen worden gezien als een soort grensoverschrijdend satelliet-agglomeratie waarbij de Nederlandse migranten wonen in Duitsland en toegang hebben tot de Nederlandse plaats(satellietplaats). Voorbeelden van de grensoverschrijdende satelliet-agglomeratie's zijn volgens van Houtum en Gielis (2006); Meerle-Breda, Poppel/Turnhout-Tilburg, Lommel-Eindhoven (Belgisch-Nederlands) en langs de Nederlands-Duitse grens; Bunde-Winschoten, Bad Bentheim/Gronau- Enschede, Kranenburg/Kleve- Nijmegen, en Selfkant- Sittard. In dit onderzoek komen de grensoverschrijdende satelliet-agglomeratie Bunde-Winschoten en Emlichheim-Coevorden aan bod.

Doordat Duitse kernen op een korte absolute afstand liggen ten opzichte van Nederland, vinden de meeste economische, sociaal-culturele en politieke activiteiten nog plaats in Nederland. De meeste Nederlandse migranten geven de voorkeur om in Nederland te blijven werken. De activiteiten van de Nederlandse migranten, die voornamelijk gericht zijn op Nederland, kunnen de integratie binnen de Duitse woonomgeving van de migranten belemmeren. De belangrijkste oorzaak is dat het sociale leven zich vaak nog binnen de grenzen van Nederland afspeelt. Te denken valt aan het lidmaatschap van een Nederlandse (sport)vereniging.

Comment [N2]: Suggestie.

In het krantenartikel van het Dagblad van het Noorden *'Nederlandse enclave meer dan verdubbeld'* wordt zelfs verwezen naar een "Nederlandse enclave". Op basis van die uitspraak zou aangenomen kunnen worden dat de Nederlandse migranten clusteren en weinig contacten hebben met de omgeving. Is er een relatie tussen de frequentie van het aantal contacten met het land van herkomst door de Nederlandse migrant en het integreren in de nieuwe Duitse woonomgeving?

1.3.2 Doelstelling

Dit onderzoek heeft tot doel een beter inzicht te verwerven in het wortelen van Nederlandse migranten, die naar Duitsland geëmigreerd zijn, gemeten door de mate van plaatsverbondenheid met hun nieuwe woonomgeving. Er wordt onderzocht hoe de Nederlandse migranten hun nieuwe woonomgeving ervaren en waarderen. De ervaringen en waarderingen van de Nederlandse migranten zijn een kwestie van gevoel die tot uitdrukking komen in activiteiten die de Nederlandse migranten ondernemen. De gedragingen lopen uiteen en hebben een relatie met de waarderingen en ervaringen die de Nederlandse migrant heeft ten opzichte de woonomgeving. Er wordt onderzocht waaruit de plaatsverbondenheid bestaat en hoe die per Nederlandse migrant kan verschillen. Zijn er verschillen en overeenkomsten te ontdekken en hoe kunnen die worden verklaard?

1.4 Onderzoeksvragen

Door middel van de gedragingen (functionele band) die plaats vinden, op economisch-functioneel, sociaal-cultureel en politiek gebied, kan een beter inzicht verkregen worden in de plaatsverbondenheid van de Nederlandse migranten. Daarbij worden verschillen en regelmatigigheden geanalyseerd. Verschillen de ervaringen ten aanzien van het aspect wonen tussen mannen en vrouwen? Heeft de afstand tot de vorige woonplaats invloed op de plaatsverbondenheid van de Nederlandse migrant?

De volgende onderzoeksvragen staan centraal in dit onderzoek:

Hoofdvraag:

Hoe wortelen Nederlandse migranten zich in hun “nieuwe” woonomgeving?

Deelvragen:

- 1) Hoe heeft de emigratie naar Duitsland zich de laatste jaren ontwikkeld?
- 2) Welke aspecten van plaatsverbondenheid spelen een rol?
- 3) Welke sociaal-ruimtelijke kenmerken hangen samen met de verschillen in plaatsverbondenheid?

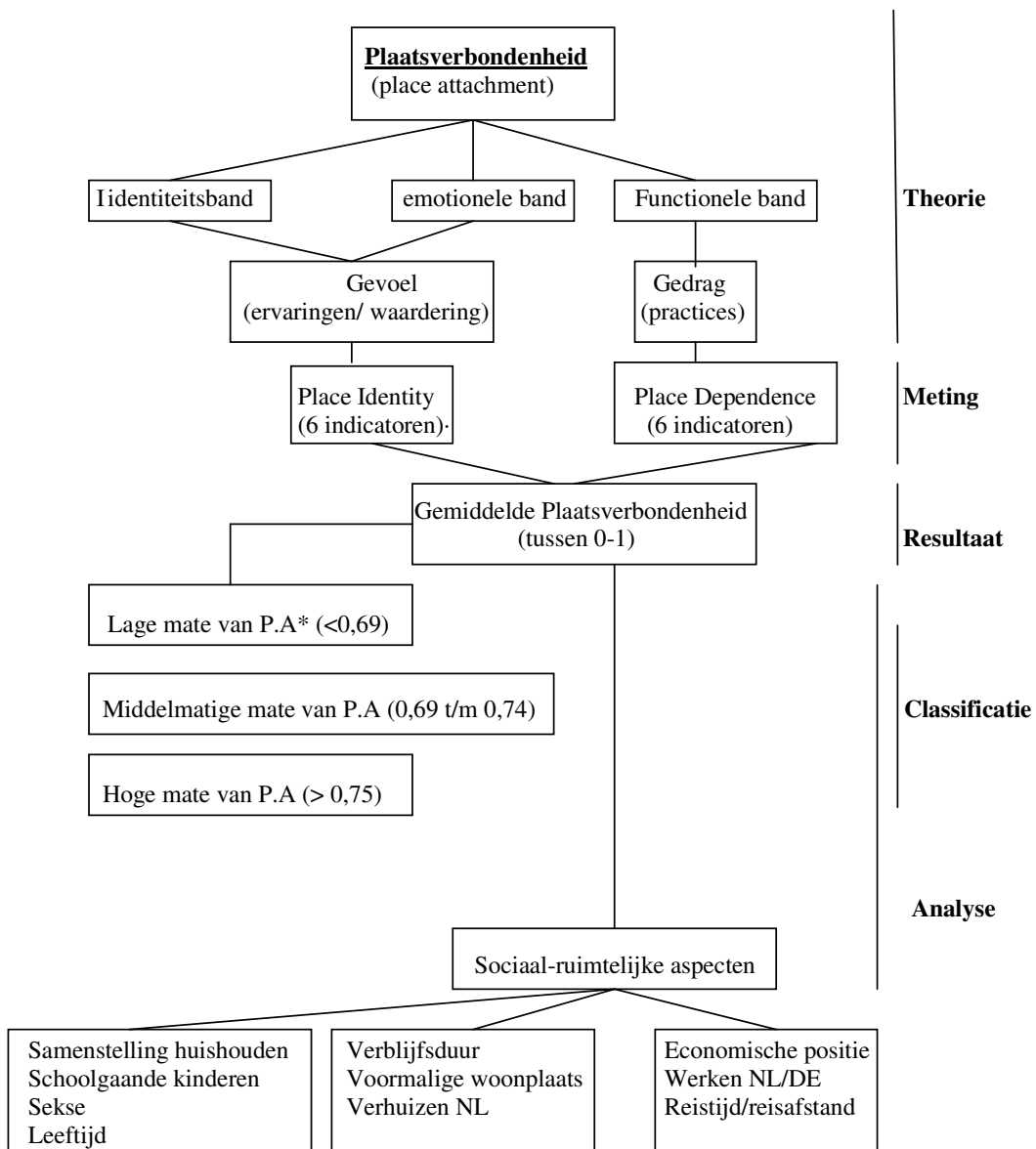
1.5 Onderzoeksopzet

Er is een kwantitatief onderzoek verricht om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. De plaatsverbondenheid (PA) is geanalyseerd met behulp van de sociaal-ruimtelijke aspecten die de plaatsverbondenheid kunnen beïnvloeden.

Ten eerste is er een literatuurstudie verricht om de complexe theorie van *Place Attachment* (Williams & Vaske, 2003) te verduidelijken en de sociaal-ruimtelijke aspecten te achterhalen die invloed kunnen hebben op de mate van plaatsverbondenheid. Vervolgens heeft er kwantitatief onderzoek plaatsgevonden dat gebaseerd is op twee steekproeven (convenience steekproef). De twee steekproeven zijn genomen in de twee afzonderlijke onderzoeksgebieden, Bunde-Winschoten en Emlichheim-Coevorden. De respons van de enquête bedraagt 40,24 % (zie bijlage 1, de responseanalyse).

Het bleek moeilijk te zijn om de adresgegevens van de Nederlandse migranten te achterhalen, deze werden niet vrijgegeven door de Duitse (lokale) overheden. Daardoor werd het ook lastig om de populatie van de Nederlandse migranten vast te stellen die het Duitse grensgebied van Nedersachsen wonen. In onderhavig onderzoek bestaat de populatie uit alle Nederlandse migranten in de Duitse deelstaat Nedersachsen, die binnen 15 kilometer van de Nederlands-Duitse grens wonen. De twee geselecteerde onderzoeksgebieden zijn van te voren vastgesteld (kaart 5.1). Binnen de onderzochte wijken werd geprobeerd zoveel mogelijk Nederlandse migranten te enquêteren zonder dat er adresgegevens aanwezig waren. De geënquêteerde Nederlandse migranten werd gevraagd om de enquêteur door te verwijzen naar het volgende adres. De enquête, die is afgenomen binnen de onderzoeksgroep, is verwerkt met behulp van het statistische programma SPSS om de gegevens te kunnen analyseren. De uitkomsten van de analyse geven antwoord op de hoofdvraag: *'Hoe wortelen Nederlandse migranten zich in hun "nieuwe" woonomgeving?'*. In figuur 1.1 (operationalisatie plaatsverbondenheid) is operationalisatie weergegeven om een globaal overzicht te krijgen van de methodologie.

Figuur 1.1 Operationalisatie plaatsverbondenheid



* P.A= plaatsverbondenheid

1.6 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 komen de begrippen *Place*, *Space*, *Plaatsverbondenheid*, *sense of a place* en *woonomgeving* aan bod. Deze begrippen zijn van essentieel belang in het onderzoek naar *plaatsverbondenheid* van de Nederlandse migranten in Duitsland. Hoofdstuk 2 zal door middel van de begrippen een antwoord geven op de vraag wat plaatsverbondenheid inhoudt.

Hoofdstuk 3 geeft achtergrondinformatie over de emigratie van Nederlanders naar Duitsland en België. Er wordt daarnaast inzicht verworven over de beschrijvende statistiek. De beschrijvende statistiek geeft een beter beeld weer van de kenmerken van emigratie naar de Duitse grensregio.

Hoofdstuk 4 staat in het teken van de ervaringen die de Nederlandse migranten hebben ten opzichte van de nieuwe woonomgeving. Daarbij worden de emotionele en functionele banden gemeten aan de hand van Williams en Vaske (2003). Waar bestaat de plaatsverbondenheid uit bij de Nederlandse migranten?

Hoofdstuk 5 gaat in op de relatie tussen de mate van plaatsverbondenheid en de sociaal-ruimtelijke aspecten. Hoe komt het dat respondent A zich sterk verbonden voelt met de nieuwe woonomgeving en B in mindere mate. De analyse van sociaal-ruimtelijke aspecten moet daar antwoord op geven.

Comment [N3]: Bytsje feroare.

Hoofdstuk 6 gaat in op de conclusies en de aanbevelingen van het onderzoek naar plaatsverbondenheid van Nederlandse migranten. In hoofdstuk 6 wordt voornamelijk aandacht besteed aan de aanbevelingen. De aanbevelingen hebben als doel andere onderzoekers te wijzen op tekortkomingen die aan het licht zijn gekomen tijdens het onderzoek naar plaatsverbondenheid van Nederlandse migranten. De aanbevelingen zijn van praktische aard en bieden een houvast voor eventueel onderzoek naar plaatsverbondenheid in de toekomst.

Tot slot komen de bibliografie en de bijlagen aan bod. De bijlagen bestaan uit een kaart van het onderzoeksgebied en tabellen. Deze kunnen geraadpleegd worden wanneer er in de tekst naar wordt verwezen.

2: Theoretisch kader

2.1 Inleiding

In het hoofdstuk “theoretisch kader” wordt de theorie uitgelegd op basis van de literatuur. De oorsprong van het begrip plaatsverbondenheid ligt in de ‘attachment theory’, die relaties tussen mensen benadrukt. Mensen kunnen echter ook banden hebben met plaatsen. De drie verschillende banden worden ondersteund door relevante begrippen zoals; Place, space, sense of place en plaatsverbondenheid. Deze begrippen staan centraal in dit onderzoek. Hoofdstuk 2 zal antwoord geven op de vraag: wat houdt plaatsverbondenheid in?

2.2 Verbondenheid in de ontwikkelingspsychologie

In de hedendaagse psychologie speelt de “attachment theory” een belangrijke rol. Mensen kunnen onderling hechte relatie’s hebben. De interacties tussen mensen kunnen zich uiten in gevoelens en emoties. Bowlby (1998) benadrukt de essentie van verbondenheid: “attachment behaviour like- other forms of instinctive behaviour, for instance, parental, reproductive, explorative and feeding behaviour, has biological roots and is characteristic of the species”. De relatie tussen moeder en kind (parental behaviour) vindt zijn weerslag in de beschermende rol van de moeder en de affectie van het kind. Het begrip place neemt hierbij een essentiële plaats in. Een individu groeit op in een bepaalde omgeving (thuis) waar een persoon zich aan kan hechten. Wanneer een persoon opgegroeid is in een veilige omgeving, kan de wereld verder worden ontdekt. De veilige omgeving is de uitvalsbasis. In dit geval is er een gevoel van zekerheid ontstaan. Een kind heeft een veilige basis (place) nodig om de omgeving (space) te ontdekken. Chawla (1992) beschrijft de relatie tussen een kind en een plaats als volgt: “children are attached to a place when they show happiness at being in it and regret or distress at leaving it, and when they value it not only for the satisfaction of physical needs but for its own intrinsic qualities” (p. 64). Wanneer er een negatieve relatie bestaat tussen de Nederlandse migrant en de huidige (woon)plaats is er de mogelijkheid om te remigreren, mits de financiële middelen aanwezig zijn.

2.3 Place and space

Het begrip plaats wordt in het dagelijkse leven frequent gebruikt. Plaats wordt door Low en Altman als volgt omschreven: ‘Place refers to space that has been given meaning through personal, group, or cultural processes (Low & Altman, 1992 p. 5). Tabel 2.1 is toegevoegd om het verschil tussen ‘place’

and 'space' te benadrukken. Place heeft iets bekends, kan een vorm van stabiliteit waarborgen, kan veiligheid bieden en is een plaats waar een individu tot rust kan komen.

Tabel 2.1 Dialectics Place vs. Space

Place	Space
Veiligheid/bescherming	<i>Vrijheid</i>
Bekend	<i>Onbekend</i>
Stabiel	<i>Onstabiel</i>
Pauze	<i>Beweging</i>
Afgebakend	<i>Ruimtelijk</i>

Bron: Tuan, 1977

Space kan transformeren in 'place' door bepaalde betekenissen toe te kennen aan een 'plaats' (tabel 2.1). De betekenissen worden toegekend door de mens en kunnen dus per individu verschillen. Het toekennen van betekenissen draagt volgens Relph (1976) bij aan de plaatsverbondenheid van het individu en de plaats, het is een 'human need'. Van der Land (2004) noemt daarnaast ook de aanwezigheid van andere mensen op een plek die betekenis geeft voor een individu. Het is van belang om te weten dat plaatsen op verschillende niveau's kunnen worden ervaren; thuis, de buurt, de woonplaats, de regio, de natie, wereldwijd en zelfs het heelal. De interpretatie van een plek wordt grotendeels beïnvloed door de verschillende belangen die individuen hebben. De verschillende belangen kunnen resulteren in conflictsituatie's.

Een concreet voorbeeld van een transformatie van 'space' in 'place' is het reinigen, decoreren en inrichten van de nieuwe woning van de Nederlandse migrant die in Duitsland gaat wonen. De plaats wordt naar eigen smaak ingericht, er wordt een eigen betekenis aan toegekend. Alison Blunt en Robyn Dowling (2006, p. 2) omschrijven het proces waarbij migranten space transformeren in place als volgt: "Notions of home are central in these migrations. Movement may necessitate or be precipitated by a disruption to a sense of home, as people leave or in some cases flee one home for another; these international movements are also processes of establishing home, as senses of belonging and identity move over space and are created in new places". De waarde die wordt toegekend door de Nederlandse migrant zal per individu verschillen. Het ene individu hecht veel meer waarde aan een plaats dan een ander.

Comment [S4]: Contorleren!!!

Smith (1990) suggereert, net als Relph (1976) dat het hebben van een 'eigen plek' fundamenteel is voor de mens, "*The occupation of territory is fundamental to human existence* (Smith geciteerd in: Massey 1995 p.98)". De "*occupation of territory*" bakent een stuk 'space' af. De afbakening suggereert dat iets er binnen hoort en geeft de macht om iets 'onbekends' buiten te laten. Een voorbeeld van 'occupied space' is de eigen woning van de Nederlandse migrant. Rakoff (geciteerd in: Alison Blunt & Robyn Dowling, 2006 p. 93) benadrukt het verschil tussen het bezit van een

koopwoning en het huren van een huurwoning. “Notably, ownership is termed ‘home ownership’ rather than ‘house ownership’ signalling that ownership is synonymous with home. Those who buying a house are presumed to be properly capable of making home, of creating a place that is secure, comfortable and welcoming. It is ownership that makes real and possible the control, the security, the status, the family life that people seek through their homes”. Rohe en Stewart (1996) geven aan dat ‘home ownership’ hogere investeringen vergen. “Home owners, compared to renters, stay longer and invest more money in housing”. Het langer verblijven in een buurt/plek vergroot de plaatsverbondenheid. “Many achieve high attachment with longer years of residence (Brown & Perkins, 1992 p.260).

2.4 Place attachment

Plaatsverbondenheid is een complex fenomeen, het is geen eenduidig begrip en kent daardoor vele omschrijvingen binnen de geografie. Alleen naast *plaatsverbondenheid* worden de volgende begrippen geassocieerd om de positieve band tussen de mens en plaats te benadrukken: “Rootedness, sense of a place, belongingness, insideness, embeddedness, attachment, affiliation, apportion, commitment, investment, dependence, identity etc. (Guiliani, 1991). Bij plaatsverbondenheid wordt uitgegaan van een positieve band met een plaats.

Plaatsverbondenheid is door vele geografen gedefinieerd. In paragraaf 2.4 worden vier definities toegelicht en worden de belangrijkste verschillen benadrukt. Te beginnen bij Stokols en Shumaker (1981), die omschrijven *plaatsverbondenheid* als: “a positive bond or association between individuals and their residential environment”. De nadruk ligt bij deze omschrijving van plaatsverbondenheid op de woonomgeving van een individu.

De tweede definitie van Brown en Perkins (1992) spreken van sociophysical settings, “Place attachment involves dynamic but enduring positive bonds between people and prized sociophysical settings, such as homes”. De derde definitie van Mesch en Manor (1998) gaat nog een stap verder en beschrijven Place Attachment als volgt: “the emotional bonding of an individual to a particular environment whereby the individual has emotional investment in a place and experiences negative affects when that place becomes inaccessible”. Mesch en Manor gaan in op de emotionele investeringen en de negatieve effecten wanneer de plaats onbereikbaar wordt. De omschrijving vertoont sterke overeenkomsten met Chawla (1992), die de relatie tussen kinderen en plaatsen beschrijft. De onbereikbaarheid van een plaats kan gemeten worden door te vragen of de respondenten het erg zouden vinden om te moeten verhuizen naar een andere plaats.

Tot slot de plaatsverbondenheid waarbij hechting aan een plaats/plek centraal staat. Met verbondenheid wordt bedoeld de positieve connectie of een verbintenis/band tussen een persoon en een specifieke plaats (Guiliani & Feldman 1993, Williams & Patterson 1999).

De vier definities hebben gemeen dat er een positieve band bestaat tussen een persoon en een plaats (op verschillende schaalniveau's). De eerste twee omschrijvingen benadrukken de positieve band met de directe woonomgeving en in het bijzonder thuis. De laatste twee omschrijvingen benadrukken een emotionele investering van een individu in een bepaalde plaats waarbij ook het belang wordt ingezien van onbereikbaarheid. Het hechten aan een plaats brengt emoties met zich mee, zonder daar altijd van bewust te zijn.

Guiliani (1991) benadrukt dat *plaatsverbondenheid* geen eenduidig begrip is, dit blijkt uit de verschillende begrippen; emotionele investeringen, hechten, positieve band etc. die in relatie worden gebracht met plaatsverbondenheid.

2.5 Place Identity en Place Dependence

Guiliani en Feldman (1993) en ook Williams en Patterson (1999) omschrijven plaatsverbondenheid als volgt: "Een positieve connectie of verbintenis/band tussen een persoon en een specifieke plaats". Deze omschrijving wordt gehanteerd door Williams and Vaske (2001) in hun artikel "*The measurement of Place Attachment: Validity and Generalizability of a Psychometric Approach*". In het artikel worden de twee componenten van Place Attachment beschreven: *Place Identity* en *Place Dependence*. Deze componenten vormen samen de essentie van plaatsverbondenheid.

Williams en Vaske (2001) maken geen onderscheid in de emotionele band en de identiteitsband, deze vallen onder de noemer Place Identity. De emotionele band en identiteitsband liggen in het verlengde van elkaar en daarom vallen die onder de emotionele band (zie figuur 1.1 operationalisatie).

"Place Identity involves those dimensions of self that define the individuals personal identity in relation to the physical environment by means of a complex pattern of conscious and unconscious ideas, beliefs, preferences, feelings, values, goals and behavioural tendencies and skills relevant to this environment" (in Proshansky, 1978, p. 155 geciteerd in Jorgensen & Stedman 2001). Place identity meet dus de emotionele band die een individu kan hebben met de woonomgeving

Place Dependence (a functional attachment) reflects the importance of a place in providing features and conditions that support specific goals or desired activities (Williams & Vaske, 2002). Place Dependence impliceert het gedrag (uiting van de gevoelens) en activiteiten die vertoond worden door de Nederlandse migranten. Bijvoorbeeld het lidmaatschap van een (sport)vereniging in de huidige woonplaats. Hoe meer activiteiten de migrant onderneemt in de eigen woonplaats, of het belang er van inziet, des te gunstiger is dat voor de gemiddelde score van Place Dependence. De Place Dependence meet de functionele band met een plaats.

De indicatoren van de twee componenten hebben betrekking op de emotionele en functionele band met een plaats. De emotionele band, de gevoelens, hebben betrekking op hoe men de plek ervaart;

Belang van de woning, verbondenheid met de plek etc. De functionele band, het gedrag, impliceert de interesse in de eigen (woon) omgeving; lidmaatschap vereniging eigen woonplaats en beheersing de Duitse taal. De gedragingen uiten zich op basis van de gevoelens die de Nederlandse migrant kan hebben met de nieuwe woonomgeving.

Tot slot geeft Simone Weil (1955) aan dat de emotionele band met een plek die een belangrijk deel uit maakt van het 'wortelen', wordt onderschat. Weil beschrijft dat wortelen, de meest belangrijkste en de minst erkende vorm van een behoefte is voor de mens. Mensen kennen niet alleen emoties, stemmingen, gevoelens ten opzichte van andere mensen, maar ook ten opzichte van plaatsen.

2.6 Meten van Plaatsverbondenheid

In dit onderzoek zijn in totaal twaalf indicatoren opgenomen die gebaseerd zijn op de 61 items van Williams en Vaske(2001). De twaalf indicatoren zijn getoetst op de onderlinge correlatie en inhoud. De emotionele en functionele indicatoren zijn uitgedrukt in een ordinale schaal en vertonen onderling een sterk verband (Gamma 0,673). Hieruit blijkt dat de emotionele en functionele band, qua score weinig verschillen. Hieronder staan de twaalf indicatoren.

Emotionele indicatoren:

- Belang van de woning;
- Verbondenheid met de plek;
- Thuishoren in Duitsland;
- Tegenzin verhuizen;
- Tevredenheid wonen;
- Enthousiasme.

Functionele indicatoren:

- Investeren tijd en geld;
- Geschiktheid plek;
- Contact Duitse bewoners;
- Gebeurtenissen woonplaats;
- Beheersing Duitse taal;
- Lidmaatschap vereniging woonplaats.

2.7 Berekening van de gemiddelde plaatsverbondenheid score

De gemiddelde Plaatsverbondenheid score bedraagt: 0,72. De gemiddelde plaatsverbondenheid score is berekend op de gemiddelde PI (emotionele indicatoren) en PD (functionele indicatoren) score. De Plaatsverbondenheid is ingedeeld in 3 afzonderlijke groepen. Er worden dus grenzen gemarkeerd. De sociale wetenschappen hebben te maken met wetmatigheden. Dat houdt in dat er (individuele) uitzonderingen mogelijk zijn en in dit geval ook geen sprake is van harde grenzen. Concreet betekent dit, dat er meer gesproken kan worden van een spectrum, waarbij de grenzen overgangzone's zijn. Om eventuele verbanden te kunnen ontdekken en overzicht te krijgen in de data is er gekozen om de uitkomsten (plaatsverbondenheid score) in te delen in drie groepen:

- Lage mate van Plaatsverbondenheid;
- Middelmatige score van Plaatsverbondenheid;

- Hoge mate van Plaatsverbondenheid.

Deze drie groepen worden ingedeeld op basis van de standaarddeviatie ten opzichte van het gemiddelde. De halve standaarddeviatie bedraagt 0,055. Er is gekozen om een halve standaarddeviatie toe te passen, waardoor de groepen lage mate van plaatsverbondenheid en hoge mate van plaatsverbondenheid zullen toenemen ten opzichte van de groep middelmatige plaatsverbondenheid.

- De groep met de lagere mate van Plaatsverbondenheid zal dus zijn $< 0,69$
- De groep met de hogere mate van Plaatsverbondenheid zal zijn $> 0,75$

De “gemiddelde plaatsverbondenheid score” heeft weinig betekenis. Er is geen onderzoek bekend waarbij gebruik is gemaakt van precies dezelfde 12 indicatoren. De indicatoren moeten worden afgestemd op de onderzoeksgroepen, die per onderzoek verschillen.

2.8 Ten slotte

In hoofdstuk twee is complexiteit van het begrip plaatsverbondenheid aan bod gekomen. De mate van plaatsverbondenheid van de Nederlandse migranten is gebaseerd op de emotionele- en functionele indicatoren. De mate van plaatsverbondenheid (gemiddelde plaatsverbondenheid score) is geclassificeerd in drie verschillende groepen. Door de mate van plaatsverbondenheid te verdelen in drie groepen wordt het mogelijk om de verschillen in de mate van plaatsverbondenheid te analyseren. Hoofdstuk 3 zal de *facts and figures* bespreken van de emigratie uit Nederland naar Duitsland.

3: Achtergronden emigratie naar Duitsland

3.1 Inleiding

In hoofdstuk drie komt de achtergrond aan bod van de emigratie naar de Duitse grensstreek. Hoofdstuk drie zal antwoord geven op de eerste deelvraag: Hoe heeft de emigratie naar Duitsland zich de laatste jaren ontwikkeld? Wie emigreren er vooral naar Duitsland? De paragrafen 3.2 en 3.3 gaan in op de ontwikkelingen betreffende de migratie naar Duitsland. In Paragraaf 3.4 zullen de sociaal-ruimtelijke aspecten aan bod komen en vormen zo een beeld van de steekproef. Kortom, wat is kenmerkend voor deze emigratiestroom naar Duitsland?. Waarom emigreren Nederlanders naar de Duitse grensstreek?

3.2 Migratie

Verhuizen naar Duitsland is een vorm van migratie. Het gaat hierbij niet om een regionale verhuizing binnen de landsgrenzen, maar een verhuizing binnen een internationale regio. Boyle et al. (1988) omschrijven migratie als volgt: "Migration involves the movement of a person (a migrant) between two places for a certain period of time". De vraag is echter hoelang de emigrant ergens verblijft en welke afstand wordt overbrugd. Het Centraal Bureau voor de Statistiek hanteert de grens van 8 maanden of langer (CBS, Statline 2007). Deze specifieke vorm van migratie, waarbij juist de afstand klein blijft, wordt door Van Houtum en Gielis aangeduid als "short distance migration" (Van Houtum & Gielis, 2006).

3.3 Toename van Nederlandse migranten in Duitsland

Sinds begin twintigste eeuw is er een toename van het aantal Nederlanders dat naar Duitsland verhuist. Uit het webmagazine van het CBS (2003) is gebleken dat Duitsland een populaire emigratie bestemming is bij de Nederlanders. In de toptwintig emigratiebestemmingen (2002) stond Duitsland op de tweede plaats, voorafgaand door België. In 2002 zijn plus minus 36.000 mensen, die in Nederland geboren zijn, verhuisd naar het buitenland. Van de 36.000 zijn ongeveer een 27.000 (driekwart) binnen de grenzen van Europa gebleven. Ruim 13.500 mensen verhuizen naar België en Duitsland (CBS 2003).

Graef en Mulder (2003) geven aan dat het aantal Nederlanders in de Duitse deelstaten Nordrhein-Westfalen (NRW) en Niedersachsen lang stagneerde. Er is pas sprake van een stijging in het aantal Nederlandse emigranten sinds 2000. In België is het aantal Nederlandse migranten toegenomen sinds het begin van de jaren negentig van de twintigste eeuw. Tabel 3.1 geeft naast de absolute aantallen Nederlandse migranten in België en Nederland ook inzicht in de percentages van de Nederlandse migranten die wonen in de Belgische en Duitse grensstreken. In België woont 52,6 % van de

Hoofdstuk 3: Achtergronden emigratie naar Duitsland

Nederlandse migranten in de grensstreek en in Duitsland ligt dat percentage op 28,7 %. Opvallend is dat het aantal Duitsers en Belgen woonachtig in Nederland beduidend lager is.

Tabel 3.1 Grensmigratie

	Totaal aantal	Waarvan in de grensstreek (aantal)	Waarvan in de grensstreek (Percentage)
Nederlanders in België	96.643	50.840	52,6
Nederlanders in Duitsland	114.489	32.873	28,7
Totaal	211.132	83.713	39,6
Duitsers in Nederland	56.060	19.101	34
Belgen in Nederland	26.306	11.343	43,1
Totaal	82.366	30.444	37

Bron: Ruimtelijk planbureau (2003)

In het onderzoek van I&O Research (2005) wordt een toename van het aantal Nederlandse migranten bevestigd. Hieruit blijkt dat in 4 jaar (2000-2004) het aantal Nederlanders woonachtig in Emlichheim bijna verdubbeld is (een toename van 78%). De belangrijkste pushfactor is volgens het onderzoek van I&O Research de krappe Nederlandse woningmarkt.

Tabel 3.2 geeft een genuanceerder beeld van het aantal Nederlandse migranten in de Gemeinde Emlichheim per leeftijdscategorie in de jaren 2000 en 2005. Hieruit blijkt dat de leeftijdscategorieën: <15 jaar, 16-25 jaar en 46-65 jaar, gekenmerkt worden door een sterke toename sinds het jaar 2000. De leeftijdscategorieën < 15 jaar en 16-25 jaar zijn met hun ouders verhuisd naar de Duitse grensregio Emlichheim.

Tabel 3.2: Aantal Nederlanders in de Gemeinde Emlichheim

<i>Gemeinde</i>	<i><15 jaar</i>	<i>16-25 jaar</i>	<i>26-45 jaar</i>	<i>46-65 jaar</i>	<i>>66 jaar</i>
<i>Emlichheim</i>					
1-7-2000	31	30	142	96	61
1-7-2005	113	89	272	237	69
<i>Toename %</i>	<i>265%</i>	<i>197%</i>	<i>92%</i>	<i>147%</i>	<i>13%</i>

Bron: Gemeinde Emlichheim (2007)

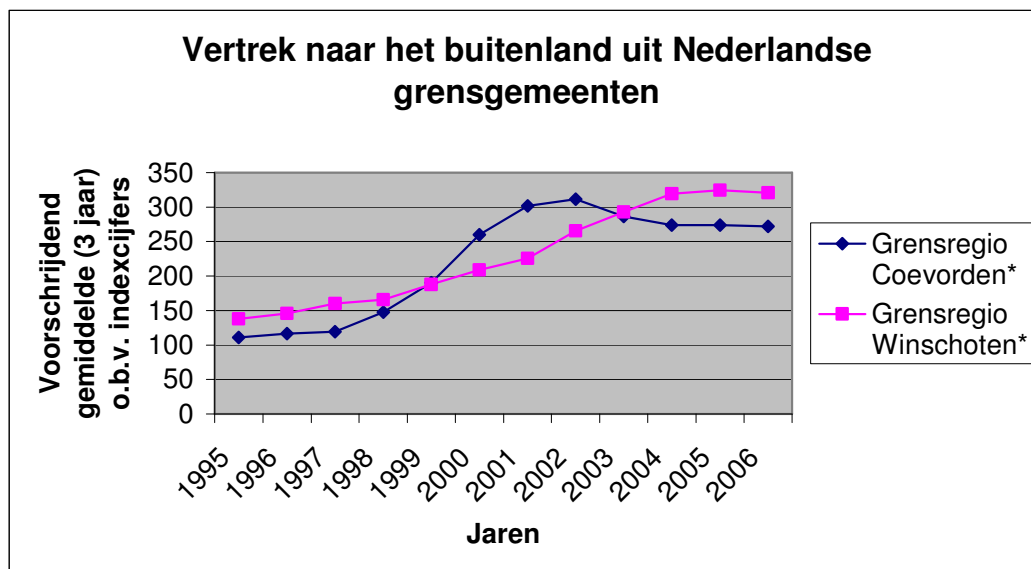
De oorzaak van de toename in het aantal Nederlandse emigranten die verhuizen naar de Duitse grensstreek komt volgens het Ruimtelijk Planbureau (2003) voort uit een aantal vestigingsvoordelen.

Werk en relatievorming;

- Gunstiger belastingtarieven;
- 30-50 % lagere huizenprijzen (Financieel Dagblad) en goedkopere kavels;
- Landschappelijk schoon.

In figuur 3.1 is een trend waarneembaar van het aantal emigranten in de Nederlandse grensgemeenten dat toeneemt. In de twee afzonderlijke grensregio's zijn zes Nederlandse grensgemeenten opgenomen.

Figuur 3.1 Vertrek naar het buitenland uit Nederlandse grensgemeenten



Bron: CBS Statline (2007)

* De grensregio Coevorden bestaat uit de Nederlandse gemeenten: Coevorden, Emmen, Hardenberg, Hoogeveen en Tubbergen

* De grensregio Winschoten bestaat uit de Nederlandse gemeenten: Reiderland, Bellingwedde, Vlagtwedde, Scheemda en Winschoten

Beide grensregio's, Coevorden en Winschoten, kenmerken zich door een ontwikkeling in het toenemende aantal emigranten sinds eind jaren negentig van de twintigste eeuw. De toename in het aantal emigranten in de grensregio Winschoten is geleidelijk toegenomen tot 2004. Dit is deels te verklaren uit de hypotheekrenteaftrek, die sinds 2001 ook geldt voor de Duitse grensstreek. Bij de hypotheekrenteaftrek mogen bepaalde kosten van het aanschaffen van de koopwoning en deel van de rente afgetrokken worden van de inkomstenbelasting. De hoogte van het bedrag dat afgetrokken mag worden, is afhankelijk van de hoogte van de rente en de waarde van de woning.

De grensregio Coevorden lijkt al eerder over het hoogtepunt lijkt te zijn, rond 2002. Voor beide grensregio's stagneert het aantal Nederlandse emigranten uit de Nederlandse grensgemeenten de laatste 3 à 4 jaar. De gegevens van het CBS (CBS statline, 2007) geven geen informatie naar welk land de emigranten verhuizen. Er wordt vanuit gegaan dat een groot deel van de emigranten uit deze grensgemeenten verhuizen naar Duitsland. Er dient dus rekening gehouden te worden met een deel van de emigranten die ook naar andere landen kan emigreren.

3.4 De Nederlandse migranten in de grensregio's Bunde en Emlichheim

Het aantal Nederlanders in de Duitse grensstreken Bunde en Emlichheim is de laatste jaren toegenomen. De gemiddelde leeftijd van de respondenten (n=66) bedraagt 48 jaar (minimale leeftijd >17 jaar). Dit ligt vergeleken met het onderzoek van Mesch en Manor (1998) iets hoger. Mesch en Manor hadden een gemiddelde leeftijd van 43 jaar. 69 % van de Nederlandse migranten bevindt zich in de leeftijd tussen de 34 en de 62. 15,2% van de Nederlandse migranten is 65 jaar of ouder. In Nederland ligt het percentage 65 jaar en ouder op 14,5 % (CBS, statline 2007). Het vermoeden dat voornamelijk gepensioneerd naar Duitsland verhuizen is onjuist.

41% van de respondenten, zijn huishoudens met schoolgaande kinderen. Van de huishoudens met kinderen gaat 59% naar een Duitse school. Het vermoeden dat kinderen van Nederlandse migranten overwegend naar Nederlandse scholen zouden gaan, is onterecht. Dit kan verband hebben de 'voormalige woonplaats' van de Nederlandse migranten. De redenering kan zijn, verhuizen over een grote afstand betekent een nieuwe school, dus waarom geen Duitse school? Van de negen Nederlandse migranten waar de voormalige woonplaats verder dan 60 kilometer bedraagt, gaan bij zes Nederlandse huishoudens de kinderen naar een Duitse school en bij drie huishoudens naar een Nederlandse school. 40 % van de Nederlandse migranten woont korter dan 3 jaar in Duitsland. 86 % woont korter dan 10 jaar. De korte duur van residentie toont aan dat het een recent fenomeen betreft. Bij 70 % van de Nederlandse migranten bedraagt de afstand tot de voormalige woonplaats minder dan 60 kilometer. Er is een opmerkelijke toename in het aantal Nederlandse migranten die ervoor kiezen om een koopwoning aan te schaffen. Zo blijkt dat 77% van de Nederlandse migranten in Nederland een koopwoning bezat en in Duitsland 98% van de Nederlandse migranten nu een koopwoning bezit. De eigen economische positie wordt door 48,5% van de Nederlandse migranten als middelmatig beschouwd (Rijk 3,5%, comfortabel 40,9% en bescheiden 6,1%). 56,1% van de Nederlandse migranten geeft aan in de toekomst niet te willen verhuizen naar Nederland. De korte afstand ten opzicht van Nederland biedt de mogelijkheid om te blijven werken in Nederland. 71,1 % van de Nederlandse migranten, die in Nederland werken, hebben een reistijd die korter is dan een half uur. De meeste Nederlandse migranten kiezen ervoor om in Nederland te blijven werken (84% in Nederland, 12% in Duitsland en 4% in beide landen).

3.5 Mobiliteit

Door de verbeterde transportmogelijkheden tijdens de twintigste eeuw is de mobiliteit van de mens toegenomen. Holloway en Hubbard (2001) omschrijven de 'time-space compression' als volgt: "the world appears to get smaller because travel and communications are faster and cheaper than in the past". Het is mogelijk geworden om verder weg te gaan wonen van de plaats waar je werkt. Plaatsen worden door de 'time-space compression' blootgesteld aan onderlinge concurrentie. Harvey (1996) benadrukt dat kapitaal 'boven plaatsen zweeft' en wordt geïnvesteerd in plaatsen waar het kapitaal het

meest rendabel is. Voorheen hadden plaatsen een bepaalde bescherming. De transportmogelijkheden waren beperkt en vormden (nog) geen bedreiging voor een plaats. Hierbij kan worden gedacht aan fabrieken die afhankelijk waren van steenkool en zich vestigden bij een steenkoolmijn. Later konden de steenkolen worden aangevoerd en hadden fabrieken de mogelijkheid om zich ergens anders te vestigen. Door de flexibiliteit van het kapitaal is de concurrentie tussen plaatsen toegenomen. De 'friction of distance' en regelgeving binnen de Europese Unie oefenen minder invloed uit, waardoor het gemakkelijker wordt om te verhuizen naar de Duitse grensstreek. Door het proces waarbij Nederlanders naar Duitsland emigreren, lopen vooral nieuwbouwprojecten dicht bij de Nederlandse zijde van de grens het risico inwoners te verliezen doordat de woningmarkt in Duitsland aantrekkelijker is.

3.6 Ten slotte

In hoofdstuk 3 is duidelijk geworden dat er sprake is van een trend waarbij het aantal Nederlanders dat naar Duitsland verhuist/emigreert toeneemt tijdens het eind van de twintigste eeuw en het begin van de eenentwintigste eeuw. Er is sprake van een proces waarbij beduidend meer Nederlanders kiezen om naar Duitsland te verhuizen dan omgekeerd Duitsers naar Nederland verhuizen.

Het valt op dat er binnen de geënquêteerde groep Nederlandse migranten geen grote verschillen bestaan. Het is een willekeurig gekozen onderzoeksgroep die homogeen blijkt te zijn. De homogeniteit wordt veroorzaakt door de (hoge) gemiddelde leeftijd van de Nederlandse migranten en de Nederlandse migranten die in een koopwoning wonen. Bijna eenderde van de Nederlandse migranten bevindt zich in de leeftijdscategorie 50-59 jaar.

De belangrijkste redenen om te verhuizen naar de Duitse grensstreek zijn van financiële aard; goedkope woningen en belastingvoordelen (hypotheekrenteaftrek). Een mogelijke oorzaak van de oriëntatie op Nederland heeft te maken met de korte afstand van de Nederlandse migranten en de flexibiliteit. De mogelijkheid om in Nederland te blijven werken, blijft bestaan. De geschatte reistijd van de Duitse woonplaats naar het werk in Nederland, wordt op 1 uur en vijf minuten geschat (n=50). Door de homogeniteit wordt het moeilijker om verschillen aan te tonen. In het hoofdstuk 4 zal de aard van plaatsverbondenheid onder de loep worden genomen. Waar ligt de nadruk op bij de plaatsverbondenheid van de Nederlandse migrant? Is de plaatsverbondenheid gericht op de emotionele of de functionele band met de nieuwe woonomgeving?

4: De aard van plaatsverbondenheid van Nederlandse korte-afstand migranten

4.1 Inleiding

Hoofdstuk 4 zal de aard van plaatsverbondenheid van Nederlandse migranten beschrijven. De tweede deelvraag; Welke aspecten van plaatsverbondenheid spelen een rol, zal worden beantwoord. De plaatsverbondenheid is gesplitst in een emotionele band (Place Identity) en een functionele band (Place Dependence). Hebben de Nederlandse migranten meer een emotionele of een functionele band met de (nieuwe) woonomgeving? De emotionele band en de functionele band die de Nederlandse migranten hebben worden bestudeerd op basis van de verschillen die er zijn tussen de 66 respondenten.

4.2 Verschillen tussen en binnen de indicatoren

De emotionele- en functionele band is gemeten door middel van twaalf indicatoren. De emotionele band is gebaseerd op het 'gevoel' en de functionele band op het 'gedrag' (practices), waarbij gedrag als een uiting kan worden gezien van het gevoel dat de Nederlandse migrant heeft met de (woon)omgeving. De indicatoren zijn gemeten op een Likertschaal, waarbij een gradatie van laag naar hoog geldt (1 t/m 5). Uit tabel 4.1 blijkt dat alle indicatoren hoog scoren (gemiddelde 3,62). De gemiddelde score, die een positieve band aantoont, duidt op de tevredenheid van de Nederlandse migranten in hun nieuwe woonomgeving. Het is opvallend dat er binnen de groep van 66 respondenten geen grote verschillen bestaan. Dit duidt erop dat er sprake is van een homogene groep.

Er dient rekening gehouden te worden met cognitieve dissonantie reductie. Wicklund en Brehm (1976, p.5) komen met een anekdotisch voorbeeld van cognitieve dissonantie reductie. Een individu koopt een sportwagen en realiseert later dat de wegligging van de sportwagen beneden de verwachting is. Als het individu niet in staat is om zichzelf er van te overtuigen dat de wegligging van de sportwagen niet voldoet, zal de dissonantie (wanklank) blijven bestaan, elke keer weer dat er in de sportwagen wordt gereden. Onder deze omstandigheden is het gemakkelijker om de wanklank te reduceren dan de foute inschatting toe te geven, die leidt tot de verkoop van de sportwagen. In dit geval is de weerstand om de verkoop van de sportwagen te veranderen sterker dan de cognities die dissonant zijn. De sportwagen wordt dus niet verkocht, de eigenaar accepteert de tegenvallende wegligging.

De Nederlandse migrant heeft veel geld en tijd geïnvesteerd in de huidige woning. Wanneer 'het wonen in Duitsland' niet voldoet aan de verwachtingen is het zeer lastig om toe te geven dat de internationale verhuizing misschien een foutieve inschatting is geweest. De dissonantie wordt gereduceerd door middel van de nadelen te relativeren en acceptatie. Concreet houdt dit in dat de

respondent minder snel geneigd is om de ontevredenheid toe te geven door bijvoorbeeld de mooie woning te onderstrepen. De Nederlandse migrant zal, gedwongen door de financiële investeringen, de dissonantie reduceren. Beauvois en Joule (1996 p.7) benadrukken dat de wanklank gereduceerd kan worden: “Dissonance theory makes it possible to understand that a person who has made this type of purchase feels psychological tension (state of dissonance) which has to be reduced in one way or another”.

De spreiding binnen de antwoordmogelijkheden kan met behulp van de variantie worden afgelezen. De variantie geeft dus de verschillen aan tussen de Nederlandse migranten. Hoe lager de variantie, des te vaker hetzelfde antwoord wordt gegeven. De hoge gemiddelde score van een afzonderlijke indicator komt over het algemeen overeen met een lage variantie. Bij de gemiddelde score (1-5) is 1 laag (helemaal mee oneens) en 5 hoog (helemaal mee eens).

Tabel 4.1 Score emotionele- en functionele indicatoren

Indicator	Functionele band	Emotionele band	Gemiddelde score	Variantie
Tevredenheid wonen		X	4,06	0,58
Enthousiasme		X	3,73	0,82
Belang van de woning		X	3,68	1,02
Verbonden met de plek		X	3,47	0,80
Thuishoren in Duitsland		X	3,44	0,68
Tegenzin verhuizen		X	3,33	1,24
Investeringen geld en tijd	X		3,95	0,64
Contact Duitse bewoners	X		3,80	0,87
Beheersing Duitse taal	X		3,68	1,27
Geschiktheid plek	X		3,61	0,92
Gebeurtenissen woonplaats	X		3,38	0,76
Lid vereniging woonplaats	X		3,23	1,41
<i>Gemiddelde</i>			3,62	0,92

Bron: eigen enquête

4.2.1 De emotionele indicatoren

De ‘gevoelens’ die de Nederlandse migranten kunnen hebben met betrekking tot de nieuwe (woon) omgeving zijn af te lezen in tabel 4.1. De indicator ‘tevredenheid wonen’ heeft de hoogste score (4,06) en heeft een lage variantie. Dit betekent dat de spreiding van de antwoordmogelijkheden binnen de indicator ‘tevredenheid wonen’ klein is (frequent hetzelfde antwoord in dezelfde richting gegeven door de 66 respondenten). Er is een significant verband aangetoond tussen de investeringen in tijd en

geld in de woning en de indicator wonen en de verwachtingen (*Spearman's Rho* 0,691 en $p=0,05$). Er dient echter rekening gehouden te worden met cognitieve dissonantie reductie. De migranten hebben veel geld en tijd geïnvesteerd in de huidige woning en zullen niet snel toegeven dat de verhuizing naar Duitsland een slechte keuze is geweest. De dissonantie tussen “veel investeren in huidige woning” en “verwachtingen van het wonen in Duitsland” wordt gereduceerd, door de verwachtingen van het wonen in Duitsland bij te stellen.

59,1 % van de geënquêteerden zou Nederlanders willen adviseren (enthousiasme) om naar Duitsland te gaan verhuizen. De indicator ‘enthousiasme’ heeft van de emotionele band de twee na hoogste score en impliceert de tevredenheid met de huidige locatie. Het enthousiasme is gebaseerd op het adviseren van toekomstige Nederlandse migranten die overwegen om naar de Duitse grensstreek te verhuizen. De lage variantie duidt op de kleine verschillen die er bestaan in de antwoordkeuze.

24,2 % van de Nederlandse migranten geeft aan het niet erg te vinden om te verhuizen naar een andere plaats. Van degenen die aangeven het niet erg te vinden om te verhuizen naar een andere plaats is één-derde daadwerkelijk bereid om in de toekomst terug te verhuizen naar Nederland. De bereidheid om te willen verhuizen geeft een indicatie hoe de woonomgeving wordt geïnterpreteerd. Een hoge score impliceert de tevredenheid met de huidige (woon) omgeving en een lage score betekent dat de migrant eerder bereid is om te verhuizen naar een andere omgeving binnen Duitsland of Nederland. De lage score kan betrekking hebben op de rationaliteit van de weloverwogen keuze van de Nederlandse migrant. De Nederlandse migranten hebben door te emigreren naar Duitsland ingespeeld op de voordelen van de Duitse woningmarkt. Wanneer de voordelen in nadelen dreigen te veranderen, zullen er uiteindelijk concessie's moeten worden gemaakt en zijn de Nederlandse migranten eerder bereid om terug te verhuizen naar Nederland. Mocht de (woon)situatie dusdanig veranderen, dan zal de Nederlandse migrant eieren voor zijn geld kiezen. De verschillen binnen de indicator ‘tegenzin verhuizen’ is de derde hoogste (1,24). De Nederlandse migranten die geen kinderen hebben zijn flexibeler in het verhuizen dan Nederlandse migranten met kinderen.

Per individu verschilt de overweging om te remigreren naar Nederland. Denk aan de financiële tegenslagen en in de meeste gevallen persoonlijke redenen, zoals heimwee en echtscheidingen. Bij een enkele uitzondering wordt de drang om naar Nederland te verhuizen echter te groot. Dat betekent dat het ‘wonen’ niet voldoet aan de verwachtingen. De emotionele band wordt in deze gevallen niet bevredigd. Case (1996) benadrukt: “Positive feelings for home may become intensified as a result of journeys made away from home”. De ‘journey’ wordt in dit onderzoek opgevat als de migratie. Uit de emotionele indicatoren wordt duidelijk dat de Nederlandse migrant het naar zijn zin heeft in Duitsland. De emotionele band kenmerkt zich door de positieve score. Paragraaf 4.2 zal ingaan op de functionele band.

4.2.2 De functionele indicatoren

Om de functionele band te kunnen meten zijn er functionele indicatoren gehanteerd. De investeringen 'geld en tijd' in de eigen woning leveren een belangrijke bijdrage aan de functionele band die de Nederlandse migranten hebben met de nieuwe woonomgeving. 72,7 % van de Nederlandse migranten hebben veel tijd en geld geïnvesteerd in de eigen woning. De indicator 'Investerings geld en tijd' kent de hoogste score van de functionele band en heeft weinig variantie. Een hoge mate van investeringen in de vorm van geld en tijd betekent dat de migrant zijn woning 'eigen' wil maken. Blunt en Dowling (2006 p.23) spreken van 'home-making'. "Home does not simply exist, but is made. Home is a process of creating and understanding forms of dwelling and belonging. This process has both material and imaginative elements. Thus people create home through social and emotional relationships. Home is also materially created- new structures formed, objects used and placed". Home-making bestaat voor een deel uit materiële elementen, zoals het inrichten van de woning naar eigen smaak. Het proces "home-making" zoals Blunt en Dowling beschrijven, vergt tijd en geld. Uit de hoge score van de indicator 'Investerings geld en tijd' wordt duidelijk dat de Nederlandse migrant (veel) heeft geïnvesteerd. Het "wonen" wordt belangrijk geacht.

De indicator 'contact Duitse bewoners' kent de tweede hoogste score van de functionele band. 59,1% van de Nederlandse migranten geeft hiermee aan dat het hebben van contact met de Duitse inwoners belangrijk is. 53,8 % van de Nederlandse migranten zegt 'eens in de twee weken' Duitse vrienden en kennissen te bezoeken in Duitsland. Het is opvallend dat het percentage voor het bezoeken van kennissen en vrienden in Nederland iets lager ligt, 44,6%. Contacten die gericht zijn op de Duitse bewoners van de woonplaats impliceren een mate van betrokkenheid en suggereren een bepaalde kennis van de Duitse taal. Een mindere mate van de beheersing van de Duitse taal levert beperkingen op in het maken van contacten met de Duitse inwoners.

Het belang van lidmaatschap van een vereniging in de eigen woonplaats wordt door 40,9 % van de Nederlandse migranten belangrijk gevonden. Het belang van lidmaatschap heeft de laagste score (3,23) gekregen van alle overige indicatoren. De lage score gaat gepaard met de hoogste variantie. Bij de indicatoren met een hoge variantie kunnen eerder significante verbanden worden verwacht met de sociaal-ruimtelijke aspecten. Het lidmaatschap van een (sport)vereniging en de sociale contacten vallen onder de noemer interesse in de eigen omgeving. Volgens van der Land (2004) vormt de aanwezigheid in een plaats echter geen voorwaarde voor binding, net als het wonen in de stad geen voorwaarde is om zich betrokken te voelen bij wat er zich afspeelt binnen de stad. Participatie versterkt binding. Participatie in het Duitse verenigingsleven, heeft invloed op de mate van plaatsverbondenheid.

De activiteiten (bijvoorbeeld lidmaatschap verenigingen), die georiënteerd zijn op de Duitse woonomgeving, zorgen voor een toenemende betrokkenheid in de omgeving. Deze hogere mate van betrokkenheid levert meer sociale contacten op en daardoor stimuleert het de verbondenheid met de (woon)plaats.

Tabel 4.2 Lidmaatschap (sport)verenigingen (n=27)

Land	Aantal migranten(absoluut)	Percentage
Nederland	16	59
Duitsland	10	37
Beide	1	4
<i>Totaal</i>	<i>27</i>	<i>100</i>

Bron: Eigen enquête

41% van de Nederlandse migranten participeert bij een (sport)vereniging, politieke partij en/of een kerkgenootschap. Dat houdt in dat een meerderheid van 39 migranten niet betrokken is bij een (sport)vereniging. In 2004 participeerde 30 % van de Nederlanders (>18 jaar) in een sportvereniging in Nederland (CBS, Statline 2007). 27 % van de 66 migranten is actief lid van een sportvereniging. Dit verschil is miniem vergeleken met de cijfers van het CBS in 2004(zie tabel 4.2).

Van de respondenten die participeren in het verenigingsleven is meer dan de helft nog steeds actief in Nederland. Nederlandse sportverenigingen zijn nog steeds populair en daarnaast valt op dat een aantal Nederlandse migranten nog steeds naar een Nederlandse kerk gaat. Van de Nederlandse migranten die participeren in het verenigingsleven in Duitsland, maakt de helft deel uit van een Duitse sportvereniging. De oorzaak van de oriëntatie op de Nederlandse (sport)verenigingen komt voor uit de ligging van Nederland en in de meeste gevallen de nabijheid van de voormalige woonplaats.

Het is opvallend dat de ‘meest geschikte plek’ een score heeft van 3,61. Het kopen van een woning is een bewuste keus waar onder andere rekening gehouden wordt met de bereikbaarheid van de woonplaats, de prijs/kwaliteit verhouding (oppervlakte kavel) en de buurt. Er is een weloverwogen beslissing genomen, waarbij er vanuit mag worden gegaan dat het dé geschikte woonlocatie is. Doordat het een keuze betreft, waar een afweging heeft plaatsgevonden tussen de voor- en nadelen van de huidige locatie, zou verwacht worden dat ‘de meest geschikte plek om te wonen’ hoger scoort. Het kan een indicatie zijn dat de Nederlandse migrant flexibel is ingesteld betreffende de locatie waar men wil wonen.

4.3 Verschillen in de mate van plaatsverbondenheid

Tabel 4.3: Mate van plaatsverbondenheid naar woonplaats

	Woonplaats		
	Bunde e.o	Emlichheim e.o	Significantie
Place Identity	0,696	0,743	0,103
Place Dependence	0,701	0,735	0,272
Place Attachment	0,699	0,740	0,154

Bron: Eigen enquête

Uit paragraaf 4.2 is gebleken dat de verschillen in de scores van de twaalf indicatoren klein zijn. Tabel 4.3 geeft de mate van plaatsverbondenheid (PA) aan die gebaseerd is op de *place identity* en de *place dependence*. Allen kennen een positieve score. Door de zes indicatoren van de emotionele en functionele band afzonderlijk samen te voegen worden de verschillen in beide scores genivelleerd. De gemiddelde scores komen dicht bij elkaar. Het significantieniveau is vastgesteld op $p \leq 0.05$. In onderhavig onderzoek is niet gebleken dat de gemiddelde scores van de emotionele en functionele band binnen de twee verschillende regio's significant van elkaar verschillen (tabel 4.3). Emlichheim e.o. scoort op de PI, PD en PA iets hoger dan Bunde e.o.

4.4 Ten slotte

De gemiddelde scores van de emotionele band en de functionele band met een plaats verschillen nauwelijks. Het is kenmerkend dat alle twaalf indicatoren een positieve score hebben en over het algemeen een lage variantie hebben, dit duidt op weinig verschillen in de geënquêteerde groep Nederlandse migranten. De kleine verschillen kunnen worden verklaard uit het feit dat het een homogene groep respondenten betreft.

De meeste geënquêteerden wonen geclusterd in de recente wijken van Bunde en Emlichheim. Dat valt deels te verklaren uit de 'hypotheekrenteaftrek' die per 2001 ook geldt voor de Nederlandse migranten in Duitsland.

Overeenkomsten zijn gevonden in de indicatoren met betrekking tot het wonen. De woning neemt een centrale plaats in het leven van de Nederlandse migrant. Er is immers veel geld en tijd geïnvesteerd in de huidige (koop)woning. De aankoop van een woning in de Duitse grensstreek is een bewuste keuze geweest met als gevolg een internationale verhuizing. De migrant zal niet snel toegeven dat het 'wonen in Duitsland' niet bevalt (cognitieve dissonantie reductie). De woning is een plek die er toe doet, een plek waar de Nederlandse migrant uit kan rusten, woont en zich thuis kan voelen. De interesse in de woonomgeving is niet opvallend. Kenmerkend is dat de interesse in de eigen omgeving laag scoort. Dit blijkt uit het lidmaatschap van (sport)verenigingen. De Nederlandse migrant oriënteert grotendeels op de Nederlandse (sport)verenigingen en onderhoudt redelijk contact met de 'Duitse' inwoners van de buurt.

De Nederlandse migrant heeft over het algemeen een positieve band met de huidige woonomgeving. Zowel de functionele band als de emotionele band met een plek scoren boven het gemiddelde (gemiddelde van 3), waarbij de emotionele band iets sterker lijkt te zijn. Deze verschillen zijn echter miniem. De woning neemt een centrale plaats in bij de Nederlandse migranten waarbij contacten met de directe omgeving minder belangrijk lijken te zijn. Bij het merendeel van de geënquêteerde migranten lijkt de functionele band met de nieuwe woonomgeving kleiner te zijn en juist meer gericht op Nederland. De contacten zijn grotendeels nog steeds gericht op de Nederlandse zijde van de grens door de hoge mate van mobiliteit.

Dus emotionele betrokkenheid in de eigen woonomgeving (Duitsland), is vooral gebaseerd op de eigen woning. De functionele band is sterk, maar richt zich voor een belangrijk deel op Nederland. Nu duidelijk is geworden dat er weinig verschillen bestaan tussen de emotionele band en de functionele band, zal hoofdstuk 5 proberen de verschillen in de mate van plaatsverbondenheid te achterhalen.

5: De verschillen in plaatsverbondenheid bij Nederlandse korte-afstand migranten

5.1 Inleiding

Hoofdstuk 5 behandelt hoe de plaatsverbondenheid (PA, PI en PD) zich verhoudt tot de sociaal-ruimtelijke aspecten. Door de verschillende sociaal-ruimtelijke aspecten te koppelen aan de plaatsverbondenheid, wordt geprobeerd verbanden aan te tonen of overeenkomsten en verschillen te benadrukken. Zo mag verondersteld worden dat: hoe langer de Nederlandse migrant in Duitsland woont, des te beter beheersing van de Duitse taal (PD) wordt. De significantie van de sociaal-ruimtelijke aspecten en de indicatoren zijn weergegeven in bijlage 2. Uit hoofdstuk 5 moet blijken wat de plaatsverbondenheid inhoudt voor de Nederlandse korte-afstand migranten en of die verschilt.

5.2 De Sociaal-ruimtelijke aspecten en de plaatsverbondenheid

Het is van belang om een beter inzicht te verwerven in de sociaal-ruimtelijke aspecten. De sociaal-ruimtelijke aspecten zijn bijvoorbeeld de; levensfase, verblijfsduur, voormalige woonplaats, samenstelling van het huishouden, omvang van de woonplaats, economische positie en hoofdbezigheid. De sociaal-ruimtelijke aspecten kunnen de verschillen in de mate van plaatsverbondenheid van de Nederlandse migranten verklaren. In tabel 5.1 wordt de plaatsverbondenheid (PA) afgezet tegen de sociaal-ruimtelijke aspecten. Hieruit blijkt dat alleen het sociaal-ruimtelijke aspect 'werk' een significant verschil heeft met de plaatsverbondenheid. Werken in Duitsland levert meer sociale contacten op en zorgt ervoor dat de focus op Duitsland komt te liggen in plaats van Nederland. Nederlandse migranten die in Duitsland werken, hebben vaker een hogere mate van plaatsverbondenheid dan Nederlandse migranten die in Nederland blijven werken.

Tabel 5.1: Sociaal-ruimtelijke aspecten t.o.v. PA

Sociaal-ruimtelijke aspecten	Plaatsverbondenheid (p.a)
Leeftijd	NS
Sekse	NS
Opleiding	NS
Economische positie	NS
Werk NL/Dtsl.	0,036
Hoofdbezigheid	NS
Samenstelling Huishouden	NS
Schoolgaande kinderen	NS
Regio Duitsland (woonplaats)	NS
Voormalige woonplaats	NS
Woonduur	NS
Type woning Duitsland	NS
Verhuizen NL	NS

Bron: Eigen enquête

Hoofdstuk 5: De verschillen in plaatsverbondenheid bij Nederlandse korte-afstand migranten

Uit tabel 5.1 is gebleken dat er weinig samenhang bestaat tussen de plaatsverbondenheid (PA) en de sociaal-ruimtelijke aspecten. Een mogelijke oorzaak kan zijn dat er te kleine verschillen zijn binnen de onderzoeksgroep. Tabel 5.2 geeft aan dat er sterke overeenkomsten in de onderzoeksgroep zijn, die duiden op een homogeniteit binnen de groep respondenten. Het gevolg van de homogeniteit is dat de verschillen in plaatsverbondenheid moeilijker kunnen worden geanalyseerd. Opvallend is het percentage van 30,8 % Nederlandse migranten die binnen de leeftijdsgroep 50-59 jaar vallen. Daarnaast bezit 98% van de Nederlandse migranten een koopwoning en werkt 84% nog steeds in Nederland. De reistijd naar het werk (enkele reis) wordt door 71,1% van de Nederlandse migranten geschat op een half uur of minder.

Tabel 5.2 Beschrijvende statistiek sociaal-ruimtelijke aspecten

Variabele	Jaar		
Leeftijd	<i>Gemiddelde</i>	47,95	<i>SD</i> 13,84
		Percentage	
Leeftijdscategorie (50-59)		30,8	
Sekse (man)		57,8	
		Percentage	
Samenstelling van het huishouden			
<i>Samenwonend/gehuwd zonder kinderen</i>		50	
<i>Samenwonend/gehuwd met kinderen</i>		45,5	
<i>Alleenstaand</i>		4,5	
Verblijfsduur			
<i>Korter dan drie jaar</i>		40	
<i>4 t/m 10 jaar</i>		46	
<i>> 11 jaar</i>		14	
Type woning (koopwoning)		98	
Voormalige woonplaats binnen een straal van 60 kilometer		70	
Werken in Nederland		84	
Reistijd werk bedraagt =< 30 minuten (enkele reis)		71,1	
Nederlandse en Duitse bankrekening		89,4	

Bron: Eigen enquête (2007)

De twee componenten van plaatsverbondenheid PI en PD (indicatoren) kunnen samenhang vertonen met de sociaal-ruimtelijke aspecten. Tabel 5.3 geeft de sterkte van de verbanden (Cramer's V) weer tussen de sociaal-ruimtelijke aspecten en de indicatoren. De Cramer's V is een associatiemaat die waarden kan hebben tussen de 0-1. Het geeft de sterkte van een verband weer. Hoe hoger de waarde,

Hoofdstuk 5: De verschillen in plaatsverbondenheid bij Nederlandse korte-afstand migranten

des te sterker het verband. Het significantieniveau is vastgesteld op $p \leq 0.05$. In de komende paragrafen worden de sociaal-ruimtelijke aspecten besproken. De Cramer's V is weergegeven als er sprake is van significantie. De significantie is niet af te lezen in tabel 5.3.

Tabel 5.3 Cramer's V: indicatoren en de sociaal-economische aspecten

Indicatoren	Investeringen tijd & geld	Geschiktheid plek	Verbondenheid plek	Gebeurtenissen woonplaats	Beheersing Duitse taal	Lidmaatschap vereniging	Tevredenheid wonen
Sociaal-ruimtelijke aspecten							
Leeftijd	NS	NS	NS	NS	NS	NS	0,282
Verblijfsduur	NS	NS	NS	NS	0,347	0,316	NS
Type woning Duitsland	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Kinderen NL/DE school	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Voormalige woonplaats	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Verhuizen NL	NS	0,270	0,303	0,306	NS	NS	0,328
Economische positie	NS	NS	NS	NS	0,327	NS	NS
Hoofdbezigheid	0,356	NS	NS	NS	NS	NS	0,350
Samenstelling Huishouden	0,333	NS	0,321	NS	NS	NS	NS

NS → betekent niet significant

(Bron: Eigen enquête)

5.2.1 Woonaspecten

5.2.1.1 De verblijfsduur

Het is opvallend dat er geen significant verband kan worden aangetoond tussen de verblijfsduur en de mate van plaatsverbondenheid (PA). De verwachting is, hoe langer de Nederlandse migrant in de Duitse grensstreek woont, des te hoger de mate van plaatsverbondenheid. Een mogelijke oorzaak kan de korte periode van vestiging van de Nederlandse migranten in Duitsland zijn die invloed heeft op de mate van plaatsverbondenheid. 86% woont immers korter dan 10 jaar in Duitsland. Hoe is de mate van plaatsverbondenheid van de Nederlandse migrant over 10 of 20 jaar? De Nederlandse migrant zal dan misschien een hogere mate van plaatsverbondenheid hebben, mits zij nog in Duitsland wonen.

Het sociaal-ruimtelijke aspect 'verblijfsduur' hangt wel samen met twee indicatoren (PD). De beheersing van de Duitse taal en het belang van lidmaatschap van een (sport) vereniging in de eigen woonplaats hebben een verband met de verblijfsduur (zie tabel 5.3). De beheersing van de Duitse taal wordt beter naarmate de Nederlandse migrant langer in de Duitse grensstreek woont. De beheersing van de Duitse taal zal vooral verbeteren door het toenemende aantal contacten met de Duitse inwoners in de Duitse woonplaats. De economische positie van de Nederlandse migrant heeft invloed op het belang van de beheersing van de Duitse taal. Zo hechten Nederlandse migranten die een royaal inkomen ontvangen meer waarde aan een betere beheersing van de Duitse taal dan diegenen die lager

Hoofdstuk 5: De verschillen in plaatsverbondenheid bij Nederlandse korte-afstand migranten

inkomen ontvangen. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat Nederlandse migranten met een lager inkomen, lager geschoold zijn en meer gedwongen zijn om de relaties met Nederland te onderhouden op het gebied van werk en sociale contacten. Het onderhouden van die contacten blijft mogelijk door de korte afstanden tussen de Duitse grensstreek en het land van herkomst.

Er is een verband aangetoond ($p=0,044$) tussen de verblijfsduur en het belang van lidmaatschap van een vereniging in de eigen woonplaats. Het belang van lidmaatschap van een (sport)vereniging binnen de eigen woonplaats wordt belangrijker naarmate de Nederlandse migrant langer in de Duitse grensstreek woont. Van de Nederlandse migranten die langer dan 10 jaar in de Duitse grensstreek wonen, vindt 66% het belangrijk om lid te zijn van een (sport)vereniging in de eigen woonplaats tegen 30,7 % van de Nederlandse migranten die 3 jaar of korter in de Duitse grensstreek wonen. Het belang van participatie in een (sport)vereniging in de eigen woonplaats is dus belangrijker naarmate de Nederlandse migrant langer woont in de grensstreek.

Lewicka(2005) ondersteunt het verband tussen de participatie en de plaatsverbondenheid. Uit haar onderzoek is gebleken dat een hoge mate van burgerlijke activiteit te verwachten valt bij inwoners met een hoger opleidingsniveau, een hoger inkomen en mannen binnen de leeftijdscategorie 40-50 jaar.

Onder burgerlijke activiteiten wordt verstaan; lidmaatschap van non-profit instellingen, vrijwilligerswerk, donatie's in geld of tijd en participatie in lokale (sport)verenigingen. De participatie binnen een (sport)vereniging, een onderdeel van de burgerlijke activiteiten, versterkt de positieve band met een plaats

In het vervolg kunnen onderzoekers zich toespitsen op de 'overige burgerlijke activiteiten' binnen de woonomgeving van de Nederlandse migrant. Onder overige burgerlijke activiteiten wordt verstaan; lidmaatschap en/of actieve deelname dorpsbelang, vrijwilligerswerk, lidmaatschap van een buurtvereniging en bestuurlijke functie's binnen lokale overheidsinstantie's.

5.2.1.2 De voormalige woonplaats

Uit kaart 5.1 blijkt dat de meeste Nederlandse migranten uit de Nederlandse grensstreek komen, of in ieder geval niet ver verwijderd zijn (voormalige woonplaats) van de Duitse grens. In de kaart wordt de spreiding weergegeven van de Nederlandse migranten door de voormalige woonplaats af te beelden. Bij Bunde e.o komen de meeste respondenten uit de provincie Groningen en een aantal van ver buiten de provincie Groningen. Bij de respondenten uit Emlichheim e.o ligt de 'voormalige woonplaats' vooral in de provincies Drenthe, Overijssel en een aantal in de provincie Groningen.

Opvallend is het verschil in de spreiding van de voormalige woonplaats van de respondenten. Door middel van een t-toets is gebleken dat de 'voormalige woonplaats' van de respondenten uit Bunde significant ($p=0,007$) verder weg ligt dan van de respondenten uit Emlichheim. De gemiddelde afstand van de voormalige woonplaats tot de huidige woonplaats is berekend. Voor Emlichheim bedraagt de





Hoofdstuk 5: De verschillen in plaatsverbondenheid bij Nederlandse korte-afstand migranten

afstand tussen de voormalige woonplaats en de huidige woonplaats 32,19 km en voor Bunde is de afstand 83,53 km. Een viertal respondenten binnen de groep Bunde zorgt voor een hoge gemiddelde afstand van de voormalige woonplaats (Amsterdam 2x, Enschede en Den Haag). Wanneer de extreme waarden van Bunde weg gelaten zijn, blijft er een significant verschil bestaan ($p=0,021$). Hierdoor neemt de gemiddelde afstand van Bunde af naar 50,70 km en voor Emlichheim blijft de gemiddelde afstand staan op 32,19 km.

Kaart 5.1 Spreiding respondenten



Bron: Maps.google (2007)

-  Voormalige woonplaats respondenten uit Emlichheim e.o (1= Emlichheim)
-  Voormalige woonplaats respondenten uit Bunde e.o (2= Bunde)
-  1 Emlichheim e.o
-  2 Bunde e.o

De Nederlandse migranten die wonen in Emlichheim, verhuizen over een kortere absolute afstand dan de Nederlandse migranten die in Bunde wonen. Een mogelijke verklaring voor dit verschil kan zijn de krappe woningmarkt aan de Nederlandse zijde van de grens en de ligging ten opzichte van Nederland.

5.2.1.3 Afstand tussen voormalige en huidige woonplaats

Er is geen verband ($p=0,789$) tussen de afstand van de voormalige woonplaats tot de huidige woonplaats van de Nederlandse migrant en de plaatsverbondenheid (PA).

Tabel 5.4 Gemiddelde afstand voormalige woonplaats en mate van plaatsverbondenheid (PA)

Place attachment (groepsindeling)	Aantal respondenten (absoluut)	Percentage respondenten (in %)	Gemiddelde afstand tot voormalige woonplaats
Laag	25	41,67 %	58,84 km
Middelmatig	16	26,67 %	51,88 km
Hoog	19	31,67 %	45,94 km
<i>Totaal</i>	<i>60*</i>	<i>100 %</i>	

* 6 missing values

Tabel 5.4 suggereert een beeld waarbij de lage mate van plaatsverbondenheid frequenter voorkomt bij Nederlandse migranten die verder weg woonden. Na het weglaten van extreme waarden (>175 km), is er gebleken dat er geen significant verband bestaat tussen de afstand van de voormalige woonplaats en de mate van plaatsverbondenheid ($p=0,490$). De variantie binnen de onderscheiden groepen met betrekking tot de afstand tot de voormalige woonplaats is groot.

De veronderstelling zou kunnen zijn dat een Nederlandse migrant uit de Nederlands-Duitse grensstreek eerder een hoge mate van plaatsverbondenheid kent dan een Nederlandse migrant uit de randstad. Door de korte afstand tussen de voormalige woonplaats en de huidige woonplaats van de Nederlandse migrant uit de Nederlands-Duitse grensstreek zal de nieuwe woonomgeving minder verschillen dan de woonomgeving van een Nederlandse migrant uit de randstad. Er wordt uitgegaan dat de nieuwe woonomgeving verschilt op het gebied van, gewoonten en gebruiken, taal en de fysieke omgeving. Tabel 5.5 geeft de verschillen weer tussen de absolute afstand (afstand tussen de voormalige woonplaats en de huidige woonplaats) en de mate van plaatsverbondenheid (PA).

Tabel 5.5 Absolute afstand en de mate van plaatsverbondenheid

Absolute afstand	Mogelijke emoties	Mate van PA
<i>Kleiner</i>	Geen vreemde omgeving	Hoog
	Oriëntatie op oude woonplaats	Laag
<i>Groter</i>	Investerings en oriëntatie nieuwe woonplaats	Hoog
	Desoriëntatie, vreemde omgeving	Laag

Bron: Eigen enquête (2007)

De Nederlandse migranten uit de randstad hebben niet de mogelijkheid om zich te blijven oriënteren op de voormalige woonplaats. De afstand tussen de voormalige woonplaats en de huidige woonplaats

is te groot. Wanneer de afstand te groot wordt om frequente contacten te blijven onderhouden, moet de Nederlandse migrant zich focussen op de nieuwe woonomgeving in Duitsland. Er wordt een bewuste keuze gemaakt waarbij de nieuwe Duitse woonomgeving centraal komt te staan.

5.2.1.4 De woning

Er heeft een ontwikkeling plaatsgevonden waarbij sprake is van een toename in het aantal Nederlandse migranten die een koopwoning verkiezen boven een huurwoning. In Nederland woonde 77% van de Nederlandse migranten in een koopwoning, in Duitsland is dit percentage toegenomen naar 98%.

De indicator 'geschiktheid plek' heeft betrekking op de manier waarop de respondent de keuze heeft gemaakt. De rationaliteit in de keuze speelt een belangrijke rol, waarbij een duidelijke keuze wordt gemaakt betreffende de nieuwe woning op het gebied van prijs- en kwaliteitsverhouding, de oppervlakte van de kavel en bijvoorbeeld de woonomgeving. In de literatuur komt naar voren dat er een verschil bestaat tussen 'huurders' en 'kopers'. Volgens Mesch en Manor (1998) levert de factor koopwoning een belangrijke bijdrage aan de plaatsverbondenheid binnen de woonomgeving. De bewoners van een koopwoning blijven er gemiddeld langer wonen dan bewoners van huurwoningen. Dit komt door de hoge investeringen die zijn gedaan in de eigen woning. Door langer in een buurt te wonen, nemen de (sociale) contacten met de omgeving toe. De verschillen tussen huurders en eigenaren van koopwoningen kon in dit onderzoek niet worden vastgesteld doordat het percentage huurders sterk ondervertegenwoordigd was (1 respondent).

De aantrekkingskracht van de Duitse grensstreek is te verklaren door push- en pullfactoren. Ten eerste concluderen Graef en Mulder (2003) dat de krappe Nederlandse woningmarkt als een belangrijke pushfactor fungeert. De krappe Nederlandse woningmarkt wordt veroorzaakt door een sterke vraag naar woningen en een te klein aanbod van (bestaande) woningen in Nederland. De tweede factor is de pullfactor 'prijs/kwaliteitsverhouding van de Duitse woningmarkt'. De Nederlandse migrant koopt meer woning voor minder geld in vergelijking tot de Nederlandse woningmarkt.

5.2.2 Sociale aspecten

5.2.2.1 Samenstelling van het huishouden

Het vermoeden bestaat dat binnen de samenstelling van het huishouden verschillen kunnen bestaan in de mate van plaatsverbondenheid. Een belangrijk element in de samenstelling van het huishouden kan de aanwezigheid van kinderen zijn. Huishoudens met (jonge) kinderen hebben invloed op de mate van plaatsverbondenheid. Jongere kinderen onderhouden directe contacten met kinderen uit de woonomgeving (Mesch & Manor, 1998). Mesch en Manor (1998) suggereren dat huishoudens met

kinderen minder vaak een lage mate van plaatsverbondenheid hebben. Het verband tussen kinderen in een huishouden en de plaatsverbondenheid(PA) kon niet worden aangetoond ($p=0,515$).

De emotionele indicator 'verbondenheid plek' blijkt te verschillen tussen huishoudens met en zonder kinderen (zie tabel 5.3). Huishoudens met kinderen voelen zich vaak sterker verbonden met de plek waar zij wonen dan huishoudens zonder kinderen. Kinderen hebben over het algemeen contacten in de buurt met andere kinderen. De contacten zijn overigens voor een groot deel met de kinderen van Nederlandse migranten, maar ook deels kinderen van Duitse inwoners van de woonplaats. De contacten tussen de kinderen zorgen er ook voor dat ouders onderling meer betrokken raken binnen de directe woonomgeving. Er moet rekening gehouden worden met cognitieve dissonantie reductie. Gezinnen met kinderen hebben meer belemmeringen om te verhuizen en zullen waarschijnlijk minder snel toegeven dat ze zich minder verbonden voelen met de plek waar ze nu wonen. De belemmeringen zijn vooral op financieel gebied (investeringen) en de situatie van de kinderen (o.a..school).

De verwachting is dat huishoudens met kinderen meer geld en tijd hebben geïnvesteerd in de huidige woning dan huishoudens zonder kinderen. Huishoudens met kinderen hebben hogere kosten. Huishoudens zonder kinderen blijken meer geld en tijd te investeren in de huidige woning ($p=0,023$). De verklaring kan zijn dat huishoudens zonder kinderen meer geld kunnen besteden dan gezinnen met kinderen.

De samenstelling in het huishouden (wel/geen kinderen) is zinvol om te bestuderen. Wanneer er in het huishouden schoolgaande kinderen aanwezig zijn is het van belang om te weten of de plaats waar ze naar school gaan (Nederland of Duitsland) ook invloed heeft op de mate van plaatsverbondenheid. De verwachting is dat huishoudens met 'schoolgaande kinderen in Duitsland' een hogere mate van plaatsverbondenheid kennen. Deze kinderen onderhouden contacten met Duitse kinderen en creëren vriendschappen aan de Duitse zijde van de grens. De contacten aan de Duitse zijde van de grens kunnen belangrijk zijn voor de rest van het gezin. Dit verband kan niet worden aangetoond.

5.2.2.2 Verhuizen naar Nederland

Er bestaat een verband tussen sociaal-ruimtelijke aspect 'verhuizen naar Nederland' en de emotionele indicator 'verbondenheid met dé plek' ($p=0,017$). De sterkte van het verband is 0,303 (zie tabel 5.3). Van de Nederlandse migranten die zich in mindere mate verbonden ($n=7$) voelen met de plek waar zij nu wonen, geeft 60% aan dat zij in de toekomst willen verhuizen naar Nederland. De overige 40%, die zich ook in mindere mate verbonden voelt met de plek, zou eventueel willen verhuizen binnen Duitsland. Het verhuizen naar Nederland hangt samen met de interesse in de eigen woonplaats (zie tabel 5.3). De Nederlandse migranten, die niet willen verhuizen naar Nederland, hebben meer interesse (lezen regionale krant, dorpskrant etc.) wat er zich afspeelt in de eigen woonplaats, Nederlandse migranten die terug willen verhuizen naar Nederland hebben minder interesse in de eigen woonplaats

($p=0,015$). Een meerderheid van 56% Nederlandse migranten ($n=66$) geeft aan niet terug te willen naar Nederland.

5.2.2.3 Levensfase

Een verband tussen de leeftijd en de mate van plaatsverbondenheid is niet aangetoond. Het vermoeden bestond dat de leeftijd een positief verband zou kunnen hebben met de mate van plaatsverbondenheid, naarmate de leeftijd van de Nederlandse migrant toeneemt, des te hoger de mate van plaatsverbondenheid. Dat er geen verband is aangetoond, is misschien te verklaren uit homogeniteit van de groep respondenten. Bijna eenderde valt in de leeftijdsgroep 50-59 en de 86 % van de Nederlandse migranten woont korter dan 10 jaar in Duitsland (recent fenomeen). Het is waarschijnlijk wel mogelijk dat er een verband tussen de leeftijd en de mate van plaatsverbondenheid bestaat, maar niet aangetoond kan worden door de ondervetegenwoordiging van de jongere leeftijdscategorieën (20-29 en 30-39 jaar).

Het is opvallend dat jongeren in tegenstelling tot de overige leeftijdscategorieën intensievere contacten onderhouden met Nederland. Vrienden en kennissen in Nederland worden frequenter bezocht door de categorie jongeren dan de categorie ouderen ($p= 0,004$, Cramer's $V 0,418$). Dit bevestigt het beeld dat Schwirian & Schwirian (1993) scheppen, namelijk dat hoe ouder je wordt, des te meer interesse je krijgt in de buurt waar je woont. Jongeren hebben waarschijnlijk meer verplichtingen binnen Nederland dan dat zij in Duitsland hebben. Schwirian & Schwirian (1993) benadrukken de reductie van de mobiliteit naarmate een individu ouder wordt: "As individuals grow older, their geographical mobility decreases and they become more interested in the neighbourhood". Dit ondersteunt de gedachte dat sociale netwerken intensiveren en het aantal nieuwe contacten afneemt, naarmate de leeftijd toeneemt.

Er is een significant verband aangetoond tussen de indicator 'mate waarin de verwachtingen van het wonen in de Duitse grensstreek in Duitsland zijn uitgekomen' en de leeftijdscategorie ($p=0,035$). De Nederlandse migranten die zich binnen de leeftijdscategorie 'ouderen' scharen en een lage mate van plaatsverbondenheid kennen, zijn eerder geneigd toe te geven dat wonen in Duitsland niet aan hun verwachtingen heeft voldaan. Een mogelijke verklaring daarvoor kan zijn dat de 'ouderen' betere financiële mogelijkheden hebben met betrekking tot eventuele remigratie of een verhuizing naar een andere plaats binnen Duitsland. Daarnaast speelt de samenstelling van het huishouden een rol. Een huishouden met kinderen heeft meer beperkingen en kan minder flexibel omgaan met tegenvallende verwachtingen die 'het wonen' in de Duitse grensstreek met zich mee brengt.

5.2.3 Economische aspecten

5.2.3.1 Inkomen

Binnen de groep Nederlandse migranten bestaat geen verband tussen de 'economische positie' en de mate van plaatsverbondenheid (PA). Er dient met een tweetal zaken rekening gehouden te worden. Ten eerste moet hier rekening worden gehouden met de homogeniteit van de respondenten. Er zijn weinig Nederlandse migranten met een bescheiden inkomen (4 respondenten hebben aangegeven bescheiden/arm te zijn). Een mogelijke oorzaak kan zijn dat de Nederlandse migrant eerder een sociaal wenselijk antwoord geeft op de vraag die een indicatie moet geven van het inkomen van de respondent. Ten tweede oriënteren de meeste Nederlandse migranten nog steeds sterk op Nederland (84% van de respondenten werkt in Nederland en sociale contacten), dit is mogelijk door de korte afstanden. Nederlandse migranten die langer dan 10 jaar in Duitsland wonen, raken sterker betrokken in de Duitse samenleving. Dit uit zich door de intensivering van de functionele banden, zoals de verbetering in de Duitse taal en de participatie in de eigen omgeving.

Van Kempen en Musterd (2007) suggereren dat mensen met een laag inkomen voor sociale contacten vooral aangewezen zijn op hun directe woonomgeving. Datgene wat van Kempen en Musterd (2007) suggereren kan niet worden aangetoond. De Nederlandse migrant met een bescheiden inkomen werkt namelijk vaak ook in Nederland. De Duitse taal kan voor de Nederlandse migranten met een lager inkomen, een belemmering zijn om contacten met de directe 'Duitse' woonomgeving te onderhouden. In tegenstelling tot de migratie over langere afstanden (bijvoorbeeld Australië of Nieuw-Zeeland), is de Nederlandse migrant in de Duitse grensstreek in mindere mate afhankelijk van de 'vreemde' taal. In de buurt kunnen contacten worden onderhouden met overige Nederlandse migranten en daarnaast blijft er voor velen de mogelijkheid om contacten met Nederland te onderhouden.

Er bestaan verschillen binnen de categorie 'hoofdbezigheid' en de investeringen in geld en tijd in de eigen woning. 38 % van de ondernemers geeft aan veel tijd en geld te hebben geïnvesteerd in de eigen woning tegen 81% van de Nederlandse migranten die werken in loondienst($p=0,036$). Dit verschil is mogelijk te verklaren uit het feit dat ondernemers meer ervaringen hebben in het nemen van financiële investeringen waar risico's aan kunnen zitten. Hierdoor ervaren ondernemers 'het kopen van een woning' waarschijnlijk minder als een grote investering en hebben minder belemmering(en) om (terug) te verhuizen.

5.2.3.2 Werken in Duitsland

Uit het onderzoek naar de mate van plaatsverbondenheid bij Nederlandse korte-afstand migranten is gebleken dat er een significant verband bestaat tussen de mate van plaatsverbondenheid en de plaats

waar de Nederlandse migrant werkt ($p=0,036$). 66% van de Nederlandse migranten die in Duitsland werkt, vertoont een hoge mate van plaatsverbondenheid. 24% van de Nederlandse migranten die in Nederland werkt, vertoont een hoge mate van plaatsverbondenheid. Het verschil is dusdanig groot, dat er gesproken wordt van een significant verschil tussen de plaats waar de Nederlandse migrant werkt, Nederland of Duitsland en de mate van plaatsverbondenheid. Werken in Nederland bevordert de mate van plaatsverbondenheid in de Duitse grensstreek niet.

Wanneer er vanuit wordt gegaan dat de Nederlandse migrant een gemiddelde werkdag heeft van acht uur en de gemiddelde reistijd één uur en vijf minuten ($n=38$) bedraagt om op het werk te komen, blijft er minder tijd over om te participeren in de Duitse samenleving. Daarnaast is het een verloren kans om te participeren binnen een Duitse onderneming/instelling. Het werkzaam zijn in een Duitse onderneming levert vele contacten met Duitse collega's op. Dit belemmert de gedragingen die een bijdrage kunnen leveren aan bijvoorbeeld de ontwikkeling van de Duitse taal. De gemiddelde reistijd van 1 uur en vijf minuten per dag is het dubbele ten opzichte van het woon- en werkverkeer in Nederland dat gemiddeld 27 minuten per dag bedraagt voor alle transportmiddelen (CBS, statline 2005). Hieruit blijkt hoe gemakkelijk het is om in Nederland te blijven werken, al bedraagt de reistijd langer. Zelfs de dagelijkse boodschappen kunnen plaatsvinden aan de Nederlandse zijde van de grens. 60,2 % van de Nederlandse migranten die werken in Nederland doen eens per week of vaker de 'boodschappen' in Nederland ($n=33$). Dus wanneer men werkt in Nederland en op de terugreis er de boodschappen mee neemt, brengt de Nederlandse migrant per dag gemiddeld negen uur en 30 minuten door in Nederland.

5.3 Ten slotte

In hoofdstuk 5 is gebleken dat er weinig verbanden zijn tussen de sociaal-ruimtelijke aspecten en de mate van plaatsverbondenheid (PA). Er zijn wel verbanden aangetoond tussen de sociaal-ruimtelijke aspecten en de twee componenten van plaatsverbondenheid, de emotionele (PI) en de functionele (PD) indicatoren.

De Nederlandse migrant heeft gebruik gemaakt van de voordelen die de Duitse woningmarkt te bieden heeft. Hierbij is de emotionele band met de Duitse woonplaats vooral gebaseerd op de eigen woning en de functionele band, die zich uit door gedragingen, gefocust op Nederland. De duur van residentie heeft invloed op het belang van het aantal contacten in de directe woonomgeving. Deze contacten komen deels tot stand uit activiteiten die men onderneemt binnen de huidige woonplaats. Uit het lidmaatschap van een (sport)vereniging is gebleken dat slechts een klein percentage actief is binnen de eigen woonplaats. Opvallend is dat binnen de leeftijdscategorie de 'jongeren' frequenter contacten onderhouden met de Nederlandse vrienden en kennissen. Hierbij is het van belang om in het achterhoofd te houden dat jongeren over het algemeen frequenter contacten onderhouden dan 'ouderen', maar dat die contacten minder hecht zijn.

Hoofdstuk 5: De verschillen in plaatsverbondenheid bij Nederlandse korte-afstand migranten

Huishoudens met kinderen, die naar een Duitse school gaan, hebben geen hogere mate van plaatsverbondenheid. Huishoudens met kinderen voelen zich daarentegen sterker verbonden met de directe woonomgeving dan huishoudens zonder kinderen. Dit komt doordat (jongere) kinderen frequent contact hebben met de overige kinderen in de buurt zowel Duitse en Nederlandse kinderen. De onderlinge contacten van kinderen zorgen voor contacten tussen de Nederlandse migranten en Duitse ouders in de buurt.

De huidige woonplaats ligt op een dusdanige absolute korte afstand van Nederland, dat de Nederlandse migrant in staat is om in Nederland te blijven werken. Door de uitstekende absolute en relatieve korte afstand bedraagt de gemiddelde reistijd per dag slechts 1 uur en vijf minuten. Er is een significant verschil aangetoond in het land waar men werkt en de mate van plaatsverbondenheid. De Nederlandse migrant die in Duitsland werkt, vertoont vaker een hoge mate van plaatsverbondenheid dan een Nederlandse migrant die in Nederland blijft werken. Een mogelijke oorzaak van Nederlandse migranten die in Duitsland werken en een hoge mate van plaatsverbondenheid hebben, kan zijn de contacten met de Duitse collega's. De Nederlandse migranten die in Duitsland werken, hebben meer contacten via het werk in Duitsland, wonen langer in Duitsland, en zijn wat ouder. Doordat de Nederlandse migranten werken in Duitsland, wordt de ontwikkeling van de taalbeheersing en de contacten met de Duitse inwoners van het grensgebied bevorderd.

Tot slot is het interessant om te weten wat de Nederlandse migranten gaan doen nadat zij niet meer werken in Duitsland of Nederland. De Nederlandse migrant die werkt in Duitsland, heeft zich meer georiënteerd op Duitsland en is waarschijnlijk meer geworteld in de Duitse samenleving. De Nederlandse migrant die blijft werken in Nederland, heeft zich meer georiënteerd op de Nederlandse samenleving en heeft minder zich minder geworteld in de Duitse samenleving.

6 Conclusies en aanbevelingen

6.1 Inleiding

In hoofdstuk 6 zullen de deelvragen en de hoofdvraag worden beantwoord, zoals die in hoofdstuk 1 geformuleerd zijn. De deelvragen en de hoofdvraag kunnen door middel van de theorie en de resultaten van het onderzoek worden beantwoord. Vervolgens zullen er conclusies worden getrokken en worden in paragraaf 6.4 de aanbevelingen behandeld. De aanbevelingen zijn vooral gericht op de methodologie en zijn gebaseerd op de eigen ervaringen.

6.2 Beantwoording van de deelvragen.

De deelvragen zijn geformuleerd om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden. In paragraaf 6.2 worden de drie deelvragen beantwoord.

Deelvraag 1: Hoe heeft de emigratie naar Duitsland zich de laatste jaren ontwikkeld?

Sinds het begin van de 21^e eeuw vindt er een ontwikkeling plaats waarbij Nederlanders verhuizen naar de Duitse grensstreek. De ontwikkeling, emigratie van Nederlanders naar de Duitse grensstreek, kenmerkt zich door de toename in het aantal Nederlandse migranten sinds het laatste decennium. Het bijzondere van deze vorm van migratie, korte-afstand migratie, is dat de Nederlandse migranten op een korte afstand van Nederland wonen, en daardoor de mogelijkheid hebben om te blijven participeren in de Nederlandse maatschappij.

De Nederlandse migrant, kenmerkt zich door dat hij/zij veelal blijft werken in Nederland, woont in een koopwoning, van middelbare leeftijd is en de duur van residentie nog relatief kort is. Op grond van belastingvoordelen en de lagere huizenprijzen in samenhang met de afstand tot Nederland, nemen Nederlandse migranten de stap te emigreren. De stap om te verhuizen is in de meeste gevallen een weloverwogen keuze en heeft geleid tot een (koop)woning op dé geschikte locatie. Daarentegen is het voor de Nederlandse migrant lastig in te schatten wat de emigratie met zich mee brengt op sociaal-cultureel gebied. De termen 'migratie' en 'migranten' zijn overtrokken. Er is echter bij dit fenomeen sprake van een internationale grensoverschrijding waarbij de definitie migratie hoort. Het kan eerder gedefinieerd worden als een verhuizing naar de Duitse grensstreek waarbij de Duitse woningmarkt als een verlengstuk van de Nederlandse woningmarkt dient. De Nederlandse migrant kan optimaal profiteren van de voordelen die de Duitse woningmarkt te bieden heeft.

Deelvraag 2: Welke aspecten van plaatsverbondenheid spelen een rol?

De Nederlandse migrant is tevreden in zijn nieuwe woonomgeving. De tevredenheid wordt vooral veroorzaakt door de emotionele band die de Nederlandse migrant heeft met de eigen woonomgeving. De woning van de Nederlandse migrant neemt hierbij een essentiële plaats in. De woning is de plaats die er toe doet, een plaats waar emotionele banden sterk aanwezig zijn. Klaarblijkelijk overheerst het positieve gevoel bij de Nederlandse migranten.

Wanneer de nieuwe woonomgeving blijkt tegen te vallen, bestaat er een kans dat de Nederlandse migrant de dissonantie reduceert. De Nederlandse migrant zal niet snel toegeven dat het 'wonen' in de Duitse grensstreek niet bevalt vanwege de hoge investeringen die zijn gedaan.

Een verschil zit in de functionele band met de woonomgeving en de emotionele band. De emotionele band, met de woonomgeving scoort sterker dan de functionele band. Kortom de gevoelens ten opzichte van de nieuwe woonomgeving zijn positief, maar het gedrag van de Nederlandse migrant oriënteert zich vooral op Nederland.

Deelvraag 3: Welke sociaal-ruimtelijke kenmerken hangen samen met de verschillen in plaatsverbondenheid?

Uit onderhavig onderzoek is gebleken dat er weinig verschillen zijn aangetoond binnen de sociaal-ruimtelijke aspecten van de geënquêteerde groep Nederlandse migranten. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het een homogene groep respondenten betreft. De homogeniteit wordt veroorzaakt doordat procentueel veel respondenten zich binnen de leeftijdscategorie 50-59 jaar bevinden, relatief kort woonachtig zijn in de Duitse grensstreek, vaak blijven werken in Nederland en een woning in Duitsland kopen.

De duur van residentie heeft invloed op de beheersing van de Duitse taal en het lidmaatschap van een (sport)vereniging binnen de eigen woonplaats. Het lidmaatschap van een vereniging in de eigen woonplaats wordt niet belangrijk geacht. Van de Nederlandse migranten die daadwerkelijk lid zijn van een vereniging, is een klein deel actief in Duitsland. Het merendeel van de Nederlandse migranten dat participeert in het verenigingsleven, oriënteert zich vooral op Nederland.

Opvallend is dat de gezinssamenstelling geen invloed heeft op de mate van plaatsverbondenheid. Van huishoudens met schoolgaande kinderen op een Duitse school, bestond het vermoeden dat zij frequenter een hoge mate van plaatsverbondenheid zouden hebben dan huishoudens met kinderen die naar een Nederlandse school gaan. Hierbij is duidelijk geworden dat een kleine meerderheid (59%) van huishoudens met schoolgaande kinderen naar een school in de Duitse Grensstreek gaat. Huishoudens met kinderen voelen zich echter sterker verbonden met de directe woonomgeving.

Jongeren onderhouden frequenter contact met Nederlandse vrienden en kennissen dan de categorie ‘ouderen’.

De korte afstand tot de Nederlandse grens en de goede infrastructuur hebben een dusdanige invloed op de Nederlandse migranten waardoor het mogelijk blijft om in Nederland te werken. De gemiddelde reistijd bedraagt 1 uur en vijf minuten per dag. Er is een bewuste keuze gemaakt om net over de grens te gaan wonen. Dit om gebruik te kunnen blijven maken van faciliteiten aan de Nederlandse zijde van de grens met Duitsland, maar vooral ook om te blijven werken in Nederland.

6.3 Conclusie

De hoofdvraag: “*Hoe wortelen Nederlandse migranten zich in hun “nieuwe” woonomgeving?*” wordt aan de hand van het onderzoek naar de mate van plaatsverbondenheid van Nederlandse migranten beantwoord.

De gemiddelde plaatsverbondenheid score van 0,72 (schaal 0-1) duidt op een positieve band met de nieuwe woonomgeving in de Duitse grensstreek. De positieve band met de nieuwe woonomgeving wordt door de meeste Nederlandse migranten beaamd. Enkele uitzonderingen daargelaten, die het liefst zo snel mogelijk terug willen verhuizen naar Nederland. Er zijn weinig verschillen aangetroffen in de mate van plaatsverbondenheid. Concreet betekent dit dat de Nederlandse migrant zich verbonden voelt met de nieuwe woonomgeving. De verbondenheid bestaat vooral uit positieve gevoelens (emotionele band) ten opzichte van de directe woonomgeving en de gedragingen (functionele band) die nog steeds plaats kunnen vinden in Nederland.

Wanneer het financieel daadwerkelijk aantrekkelijk is om te gaan ‘wonen’ in Duitsland zou toch elke Nederlander naar Duitsland emigreren? Een belangrijke conclusie kan worden getrokken uit het feit dat de afstand en de reistijd tot het werk in Nederland bepalend blijkt te zijn. De vier Nederlandse migranten, waar de voormalige woonplaats verder dan 175 km van de huidige woonplaats in Duitsland ligt, zijn qua inkomsten niet meer afhankelijk van Nederland. De migranten genereren hun inkomsten in Duitsland of zijn pensioengerechtigd. Door een beperkte afstand van het werk in Nederland en de woning in Duitsland is het juist voor Nederlanders in het oosten van Nederland aantrekkelijk om te overwegen te verhuizen naar de Duitse grensstreek. Voor gepensioneerden die minder behoefte hebben aan contacten in Nederland, kan de Duitse grensstreek een aantrekkelijke regio zijn. Het struikelblok blijkt vaak de afstand tussen de familie in Nederland en de nieuwe woonomgeving in Duitsland te zijn.

De conclusie kan worden getrokken dat de Nederlandse migrant (nog) niet de intentie heeft om te ‘wortelen’ in de Duitse samenleving. Dit blijkt uit de frequente contacten die men onderhoudt met Nederland. De Nederlandse migrant in de Duitse grensregio wordt niet gedwongen te wortelen in de nieuwe woonomgeving. In tegenstelling tot de Nederlandse migranten in Australië, Nieuw-Zeeland en

Canada (OESO-landen) die niet afhankelijk kunnen blijven van Nederland een nieuw leven moeten opbouwen. Voorbeelden van contacten met Nederland zijn werk en lidmaatschap, gedrag georiënteerd op Nederland. Het sociaal-ruimtelijke aspect dat het proces het 'wortelen' stimuleert, is het aspect 'werken' in Duitsland. Werken in Duitsland zorgt logischerwijs voor frequenter en intensiever contact met de Duitse inwoners. Hierdoor worden de functionele banden die mensen kunnen hebben met plaatsen meer georiënteerd op Duitsland. Aangezien korte afstand migratie naar Duitsland een recent fenomeen is, zal de toekomst moeten uitwijzen of de Nederlandse migranten intensiever gaan participeren in de Duitse samenleving. De verwachting is dat de Nederlandse migranten, die nu wonen in de Duitse grensstreek, in de komende jaren nog grotendeels georiënteerd blijven op de Nederlandse samenleving. Wanneer het cruciale sociaal-ruimtelijke aspect 'werk' verdwijnt, worden de contacten met Nederland minder intensief. Naarmate de duur van residentie en de leeftijd van de Nederlandse migrant toenemen, is het de vraag of de Nederlandse migranten blijven wonen in de Duitse grensstreek. Er zijn twee mogelijkheden: De eerste mogelijkheid is dat de Nederlandse migrant terug naar Nederland migreert. De 'feeling' met Nederland dreigt verloren te gaan, doordat de bindende factor 'werk' vervalt. De tweede mogelijkheid is dat de Nederlandse migrant blijft wonen in de Duitse grensstreek, er zijn meer mogelijkheden om in Duitsland te aarden en zich te ontplooien. De functionele band kan meer op Duitsland georiënteerd worden.

Het emigratieproces van Nederlanders die naar de Duitse grensgebieden verhuizen, zal blijven toenemen mits de voordelen, die het emigratieproces bevordert, van kracht blijven. De belastingstarieven en de gunstige woningmarkt functioneren op dit moment als de belangrijkste pullfactor voor de Nederlanders om te overwegen naar Duitse grensstreek te gaan wonen. Wanneer de vestigingsvoordelen nivelleren of dreigen te verdwijnen in de grensregio, door regelgeving binnen de Europese Unie, zal het absolute aantal Nederlandse migranten terug lopen.

6.4 Aanbevelingen

Korte-afstand migratie, die zich manifesteert op een dergelijke schaal is een recent fenomeen binnen de Nederlands-Duitse grensstreek. De korte-afstand migratie van Nederlanders is in de jaren negentig van de twintigste eeuw begonnen met een emigratiestroom van Nederlanders naar België. Doordat het een vrij recent fenomeen is, kan vervolgonderzoek plaatsvinden aan de hand van de aanwezige data van de plaatsen Bunde e.o en Emlichheim e.o. Dit onderzoek kan worden gezien als een nulmeting waarbij het interessant is om de cohort respondenten te vergelijken over 5, 10 en 15 jaar. Is het wonen en leven in de Duitse grensstreek goed bevallen? Of is het merendeel van de Nederlandse migranten inmiddels terug verhuisd naar Nederland omdat men niet meer werkt?

Dit onderzoek heeft de onderstaande aanbevelingen voor het vervolg onderzoek opgeleverd. Een lastig aspect van dit onderzoek was het creëren van een geschikt databestand. Het verzamelen van adresgegevens van de Nederlandse migranten vergde creativiteit en doorzettingsvermogen. De Duitse lokale en regionale overheden zijn aangeschreven met het verzoek om gegevens uit te wisselen. Adresgegevens konden niet worden vrijgegeven. De oorzaak ligt deels in de manier waarop de correspondentie heeft plaatsgevonden. Duitse overheidsinstanties zijn via de website's door middel van een e-mail benaderd. Hieruit bleek dat de emailadressen, die vermeld staan op de website's, slecht functioneren. De e-mail werd waarschijnlijk niet doorgestuurd naar de persoon in kwestie. Gemeinde Emlichheim was de enige Gemeinde die data over de omvang van de migratie van Nederlanders heeft aangeleverd. Doordat de Duitse instanties moeilijk te bereiken waren, werd het moeilijk om een exact aantal Nederlandse migranten vast te stellen in de deelstaat Nedersachsen. In het vervolg zal er meer aandacht moeten worden besteed aan de bestaande data van de Gemeinden aan de Duitse zijde van de grens.

De manier waarop het enquêteren heeft plaatsgevonden kan invloed hebben op de representativiteit van de steekproef. De Nederlandse migranten verwezen de enquêteurs door naar andere migranten in de wijk. De geënquêteerde Nederlandse migranten zouden onderling frequente contacten kunnen hebben die verbondenheid met de Duitse inwoners in de weg kan staan. Het voordeel van deze methode is dat relatief veel Nederlandse migranten in een relatief klein onderzoeksgebied zijn opgenomen. Het verwerven van Nederlandse migranten, blijkt arbeidsintensief te zijn. In het vervolg kan men gebruik maken van bestaande website's zoals: <http://www.verhuis.de> om de Nederlandse migranten te benaderen en te vragen of zij willen deelnemen aan een enquête. Hierbij loopt de onderzoeker het risico bepaalde Nederlandse migranten uit te sluiten, namelijk de Nederlandse migrant die geen internet gebruikt.

De gemiddelde plaatsverbondenheid van Nederlandse migranten is aan de hand van een gemiddelde score berekend. De gemiddelde plaatsverbondenheid score kon niet met overige onderzoeken vergeleken worden, doordat de indicatoren toegespitst waren op dit specifieke onderwerp naar de Nederlandse migranten in Duitsland. Ten eerste werd hier gewerkt met één onderzoeksgroep. In tegenstelling tot andere onderzoeken, zoals in het onderzoek van Kaltborn (1997) waar dikwijls twee onderzoeksgroepen worden gehanteerd. In het vervolg is het ook een optie om een plaats aan de Nederlandse zijde van de grens als onderzoeksgroep op te nemen. Hierdoor worden de verschillen tussen de mate van plaatsverbondenheid in relatie tot de sociaal-ruimtelijke aspecten die de plaatsverbondenheid kunnen beïnvloeden duidelijker. Daarnaast kunnen de emotionele en functionele band vergeleken worden tussen de inwoners van een Nederlandse plaats en die van de Duitse plaats. Ten tweede worden de indicatoren aan de hand van verschillende stellingen berekend. De PI en PD stellingen worden in de meeste gevallen aangepast aan het onderzoek. Hierdoor wordt het moeilijker om onderzoeken te vergelijken. De stellingen, zoals die zijn bepaald, kunnen worden

Comment [L.P5]: Zin hiervoor toegevoegd. Een korte verwijzing dat het onderstaande aanbevelingen allen voor het vervolgonderzoek zijn bedoeld is misschien handig?

gebruikt voor vervolgonderzoek in andere grensregio's waar deze vorm van migratie plaatsvindt. Hierbij valt te denken aan de grens tussen Nederland en België.

Dit onderzoek is gebaseerd op een steekproef binnen een deel van Nederlandse migranten in het Duitse grensgebied van Neddersachsen. Het zou interessant zijn om de plaatsverbondenheid te meten van de Duitse inwoners in deze geënquêteerde plaatsen. Hierbij zal waarschijnlijk functionele band hoger scoren. Het vermoeden bestaat dat de Duitse inwoners sterker gefocust zijn op het Duitse grensgebied en minder contacten onderhouden met Nederland. Hoe zien de Duitse inwoners de korte afstand migratie van de Nederlanders in hun woonomgeving? En hoe wordt de korte-afstand migratie behandeld op lokaal, regionaal en nationaal niveau. Wordt er een limiet aan de migratie vastgesteld? In dit onderzoek is er vanwege praktische overwegingen gekozen om enquêtes toe te passen op de onderzoeksgroep. Hierdoor kon op een effectieve manier zoveel mogelijk Nederlandse migranten worden benaderd. Er kan gekozen worden om op basis van dit onderzoek een aantal overige onderzoeksmethoden toe te passen. Te denken valt om een aantal opvallende sociaal-ruimtelijke aspecten te verhelderen door middel van interviews, of het organiseren van een focusgroep in een bepaalde wijk in Bunde of Emlichheim. Aan de hand van de bestaande database kunnen de onderzoeksmethoden worden uitgevoerd.

Het interessant om naar het 'bouwjaar van de woning' te vragen. Er is een vermoeden dat het merendeel van de Nederlandse migranten een nieuwe woning laten bouwen of in een recent gebouwde woning gaat wonen.

Het onderzoek naar de mate van plaatsverbondenheid van Nederlandse migranten in de Duitse grensstreek kan gezien worden als een nulmeting waarbij het als basis kan dienen voor een eventueel vervolgonderzoek in de Nederlands-Belgische en overige Nederlands-Duitse grensstreken. Daarnaast kan dit onderzoek als fundament worden beschouwd voor onderzoeken in grensstreken waarbij economische verschillen en culturele diversiteit aanwezig zijn. Bijvoorbeeld de regio Kopenhagen-Malmö. Hierbij dient men echter rekening te houden met de korte-afstand van het emigratieland en het land van herkomst.

Tot slot zou er nog onderzoek plaats kunnen vinden naar de gevolgen van de korte afstand migratie naar Duitsland voor de Nederlandse grensgemeenten. Hoe kunnen Nederlandse grensgemeenten inspelen op het vertrek van inwoners van de gemeente? Wat zijn de gevolgen voor de woningmarkt aan de Nederlandse zijde van de grens?

Bibliografie

- Anoniem(2004), 'In Duitsland mee-eten van twee walletjes' in: *Het Financieel Dagblad* 1-5-2004
- Anoniem(2006), 'Nederlandse enclave meer dan verdubbeld' in: *Dagblad van het Noorden* 6-12-2006.
- Anoniem(2007), 'Goedkoop huis lokt Nederlander naar Duitsland' in: *Leeuwarder Courant* 26-2-2007.
- Altman, I., and Wandersman, A., (1987), *Neighbourhood and Community Environments*. Human Behaviour and Environment. Advances in Theory and Research, volume 9. New York: Plenum Press.
- Barras, R.(2002), *Scientists must write; a guide to better writing for scientists, engineers and students*, Routledge London.
- Beauvois, J. L., and Joule, R.V., (1996) *A radical dissonance theory*, SRP, Exeter.
- Blunt, A. & Dowling, R.(2006), *Home*, Routledge Abingdon.
- Bowlby, J. (1988), *A secure base*, Routledge, London.
- Brown, Perkins, and Brown (2003), *Place attachment in a revitalizing neighbourhood: Individual and block levels of analysis*, *Journal of Environmental Psychology* 23 pp. 259–271.
- Case, D. (1996), Contributions of journeys away to the definition of home: An empirical study of a dialectical process, *Journal of Environmental Psychology* 16, pp. 1–15.
- Chawla, L. (1992). Childhood place attachments. In I. Altman & S. Low (Eds)., *attachment*. New York: Plenum Press.
- Cresswell, T.(2004), *Place*. A short introduction. Malden: Blackwell (Short Introductions to geography).
- Haag, E., en Dirven, J., (2002), *Schrijven in stappen, Handboek voor de verslaggeving van literatuuronderzoek*, Tweede druk, Lemna BV, Utrecht.
- Feldman, R. (1990). Settlement-identity, psychological bonds with home places in a mobile society. *Environmental behaviour*, 22 (2), pp.183-229.
- Flowerdew, R., and Martin, D)., (1997) *Methods in human geography*.
- Gemeinde Emlichheim(2007), *Bevölkerungsinformation*, Gemeinde Emlichheim.
- Groot, J.P.(1974), *Het kleine dorp. Overlevingskansen van en perspectieven voor dorpen en buurtschappen in Nederland*. Bosch & Keuning, Baarn.
- Graef, P. en Mulder, J. (2003). *Wonen over de grens, een onderzoek naar woonmigratie van Nederlanders naar Duitsland*. I&O Research, Enschede in opdracht van Regio Twente.
- Giuliani, M.V. (2003), *Theory of attachment and place attachment*. In: Bonnes, M.,

- T. Lee, M. Bonaiuto, *Psychological theories for environmental Issues*, pp. 137-170. Aldershot: Ashgate.
- Guilianni, M.V., R. Feldman, Place attachment in a developmental and cultural context. *Journal of environmental psychology*;13 (1993), 267-274.
- Huigen, P.P.P. et al(2005)., Lokale sociale netwerken in Trynwâlden, *een onderzoek naar de mate van deelname van bewoners aan activiteiten in de eigen gemeenschap*. Groningen.
- Huijgen, R en Reijmer, I. (2005), Wonen in Duitsland, *Een kwalitatieve verkenning van de actuele ontwikkelingen*. Enschede in opdracht van de regio Twente.
- Harvey, D (1996), *Justice, nature and the geography of difference*. Cambridge: Blackwell Publishers
- Harvey (ed), *Cognition, Social behaviour, and the environment*, Lawrence Erlbaum, Hillsdale,NJ, pp. 441-488.
- Holloway, L. and P. Hubbard (2001), *People and place. The extraordinary geographies of everyday life*. Harlow: Pearson Education.
- Kaltenborn, B.P. (1997)., Nature of place attachment: A study among recreation homeowners in southern Norway. *Leis.Sci.* 19:175–189.
- Kyle, G., A. Graefe, R. Manning, J. Bacon (2004), Effects of place attachment on users' perceptions of social and environmental conditions in an antural setting. In: *Journal of environmental psychology*; 24 (4), pp. 213-225. Londen: Academic Press.
- Lee, T and Bonaiuto, M., *Psychological theories for environmental Issues*, pp. 137-170. Aldershot: Ashgate.
- Lewicka, M. (2005), Ways to make people active: the role of place attachment, cultural capital, and neighbourhood ties. *Journal of Environmental Psychology*, 25, pp.381-395.
- Massey, D. & P. Jess (1995) *A place in the world? Places, cultures and globalization*. Oxford: Oxford University press.
- Meijering, L. (2006), *Making a place of their own. Rural intentional communities in Northwest Europe*. Utrecht/Groningen: Royal Dutch Geographical Society/Faculty of Spatial Sciences, University of Groningen.
- Mesch, G.S. and Manor, O. (1998), “Social ties, Environmental Perception, and Local Attachment”, *Environment and Behaviour*, vol. 30, pp. 504-519
- Permentier, M. (2007), *Gevolgen van negatieve buurtreputaties*. In: S. Musterd, R. van Kempen (2007), *De stadsbuurt: ontwikkeling en betekenis*. Assen: Van Gorcum.
- Proshansky, H.M. (1978). The city and self-identity. *Environment & behaviour*, 10, pp.147-169
- Relph, E. (1976), *Place and placelessness*. Pion Limited, London.
- Rohe and Stewart (1996). Rohe W.M., and. Stewart L.S., Homeownership and neighborhood stability. *Housing Policy Debate* 7 (1), pp. 37–81.
- Stokols, D. and Shumaker, S.A. (1981), “*People in places, Transactional view of settings*”, in J.H Schwirian, K.P., and Schwirian, P.M. (1993) Neighbouring, residential satisfaction, and psychological

Well-being in Urban Elders. *Journal of community psychology*, 21, pp. 285-299.

Valentine, J. (2001), *Social geographies: space and society*. Harlow: Prentice hall.

Van Der Land, M.(2004), *Vluchtige verbondenheid. Stedelijke bindingen van de Rotterdamse nieuwe middenklasse*. Amsterdam University Press, Amsterdam.

Van Kempen, R en Musterd, S.(2007), *De stadsbuurt: ontwikkeling en betekenis*. Koninklijke Van Gorcum B.V Assen.

Vaske, J.J., Williams, D.R. (2003), The measurement of place attachment: validity and generalizability of a psychometric approach. *Forest Science*, 49 (6), pp. 830-840.

Weil, S., *The need for roots: prelude to a declaration of duties towards mankind* [vertaling uit het Frans] door Arthur Wills, Retledge London (2002).

Wicklund, R.A. and Brehm, J.W. (1976) *Perspectives on cognitive dissonance*, New York: Wiley.

Internetsite's:

CBS (2007), [<http://www.cbs.nl>], bezocht op 28 september 2007

GoogleMaps (2007), [<http://www.maps.google.com>], bezocht op 15 oktober 2007

Ruimtelijk planbureau (2003), [<http://www.ruimtelijkplanbureau.nl>], bezocht op 26 september 2007

Verhuis.de (2007), [<http://www.verhuis.de>], bezocht op 23 mei 2007

Bijlage 1 Tabellen achtergrondinformatie

Tabel 1a: Response analyse Bunde en Emlichheim

	<i>Steekproef</i>	<i>Mislukt</i>	<i>Respons</i>	<i>Non-respons</i>	<i>Percentage respons</i>
Totaal	164	14	66	84	40,24%
Bunde e.o	46	2	25	19	54,35%
Emlichheim e.o	108	5	38	65	35,19%
Internet (Extra)	10	7	3	0	30%

Bron: eigen enquête

Tabel 1b: Inwonersaantallen per 2005

	<i>Aantal inwoners</i>	<i>Afstand tot grens</i>	<i>NL plaats (Satellietplaats)</i>
Emlichheim (2005)	6700	4,4	Coevorden
Laar (2004)	2200	0,5	Coevorden
Bunde (2005)	3700	2,8	Nieuweschans

Bron: Gemeinde Bunde, Laar en Emlichheim

Sociaal-economische aspecten

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
Verblijfsduur	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	0,016	0,044	NS	NS
Voormalige regio NL (Woonplaats)	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Type woning Duitsland	NS	0,029	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Voormalige regio NL (Woonplaats)	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Regio Duitsland (woonplaats)	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Leeftijd	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	0,035	NS
Sexe	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Samenstelling Huishouden	NS	NS	0,023	NS	NS	0,034	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Hoofdbezigheid	NS	NS	0,036	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	0,043	NS
Opleiding	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Economische positie	NS	0,028	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	0,029	NS	NS	NS
Werk NL/Dtsl.	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Schoolgaande kinderen	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS	NS
Verhuizen NL	NS	NS	NS	0,047	0,003	0,017	NS	NS	0,015	NS	NS	NS	0,007	NS

A "Mijn huis zegt veel over wie ik ben"

B "Woning betekent veel"

C "Tijdgeld geïnvesteerd in woning"

D "Meest geschikte plek"

E "Thuisvoelen in de buurt"

F "Verbonden met plek"

G "Contact Duitse bewoners"

H "Thuishoren in Duitsland"

I "Gebeurtenissen woonplaats"

J "Verhuizen erg vinden"

K "Beheersing Duitse taal"

L "Lidmaatschap vereniging"

M "Wonen voldoet aan verwachtingen"

N "Adviseren emigratie"

Bijlage 3 Begeleidende brief enquête

Jeljer Zijlstra

Tel: 0151 52088179 (alleen 30-6-2007)

Tel: +31 6 23183019

E-mail: J.J.Zijlstra.3@student.rug.nl



Dierenriemstraat 100
Correspondentieadres:
Postbus 800
9700 AV Groningen
Telefoon (050) n.v.t
Telefax (050) 363 39 01
E-mail: p.p.p.huigen@rug.nl

30 juni 2007

Onderwerp: Onderzoek naar plaatsverbondenheid van Nederlanders in de Duitse grensstreek

Geachte heer/mevrouw,

Voor de Master "Culturele Geografie" aan de Ruimtelijke Faculteit der Wetenschappen aan de Rijksuniversiteit te Groningen (<http://www.rug.nl/frw/index>), doe ik onderzoek naar de plaatsverbondenheid van Nederlanders woonachtig in het Nederlands-Duitse grensgebied. Dit onderzoek naar plaatsverbondenheid maakt deel uit van mijn scriptie waarop ik ga afstuderen onder begeleiding van prof. dr. P.P.P. Huigen.

In dit onderzoek staat de plaatsverbondenheid centraal. Uw ervaringen, woonbeleving(en) en contacten in Duitsland en Nederland worden onderzocht aan de hand van deze enquête. Onderhoudt u veel contacten met Nederland? Voelt u zich thuis in de buurt waar u woont?

Dit onderzoek wordt uitgevoerd door middel van een enquête in de plaatsen Bunde, Rhede en Emlichheim en omliggende dorpen. In deze plaatsen zal de enquête worden afgegeven aan Nederlandse emigranten en wordt u de vraag gesteld of u ook nog meer Nederlandse emigranten kent. Totaal zullen er 150 enquêtes aan de bewoners worden uitgedeeld. De bedoeling is dat de enquête wordt ingevuld door één bewoner die ouder is dan 18 jaar. De enquête is volstrekt anoniem en de gegevens zullen uiterst vertrouwelijk worden behandeld.

De papierversie van de enquête kunt u eerst eens rustig doorlezen. Het is de bedoeling dat de enquête wordt ingevuld via het Internet. Gebruik de volgende link: www.thesistools.com/?qid=33524&ln=ned (exact overnemen!). Mochten er problemen ontstaan bij het invoeren met de link, stuur dan een e-mail naar: J.J.Zijlstra.3@student.rug.nl.

U heeft de unieke code op uw enquête formulier (zie voorzijde enquête) nodig bij het invullen van de online enquête. Wanneer u geen toegang heeft tot het Internet, wordt u een gefrankeerde enveloppe aangeboden. Het wordt zeer gewaardeerd dat u de enquête binnen één week invult.

Ik hoop dat u de tijd wil nemen voor het invullen van deze enquête, zodat ik een zo goed mogelijk beeld kan krijgen van hoe Nederlandse emigranten het ervaren om in Duitsland te wonen. Voor vragen over de enquête kunt u contact opnemen met het bovenstaande emailadres of telefoonnummer. Alvast vriendelijke bedankt!

Vriendelijke groet,

Jeljer Zijlstra

Rijksuniversiteit Groningen **Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen**

Enquête:

Plaatsverbondenheid Nederlandse emigranten



Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen

Rijksuniversiteit Groningen

Enquêtenummer

Z.O.Z Vraag 1

Wonen

Hieronder staan een aantal stellingen met betrekking tot het wonen en de directe omgeving van uw woonplaats Bunde/Rhede of Emlichheim. Per stelling 1 mogelijkheid aankruisen.

1)	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens
a) Mijn huis zegt veel over wie ik ben	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
b) Mijn woning betekent veel voor mij	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
c) Ik heb veel tijd en geld geïnvesteed in mijn huidige woning	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
d) Dit is de meest geschikte plek om te wonen.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
e) Ik voel mij thuis in de buurt waar ik woon	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
f) Ik voel mij zeer verbonden met deze plek	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
g) Ik heb veel contact met de “Duitse” bewoners van Bunde/Rhede/Emlichheim	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
h) Ik heb het gevoel dat ik thuis hoor in Duitsland	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
i) Wat er gebeurt in Bunde/Rhede/ Emlichheim, is belangrijk voor mij	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
j) Ik zou het erg vinden om te verhuizen naar een andere plaats	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
k) Ik beheers de Duitse taal goed (spreken en schrijven)	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
l) Ik vind het belangrijk om lid te zijn van een vereniging in Bunde/Rhede/ Emlichheim	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
n) Wonen in Duitsland voldoet aan mijn verwachtingen	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
o) Ik zou andere mensen willen adviseren om naar Duitsland te gaan wonen	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

2) In welke plaats heeft u voor het **laatst** in Nederland gewoond?

Plaatsnaam: Postcode _ _ _ _ - _ _

3) In Nederland woonde ik in een:

- Huurwoning
- Koopwoning

4) In Duitsland woon ik in een:

- Huurwoning
- Koopwoning

5) In welk jaar bent u in Duitsland komen wonen?

.....

Werk

6) Wat is uw hoofdbezigheid?

- Ik ben werkzaam in loondienst
- Ik heb een eigen onderneming
- Ik ben gepensioneerd (Ga verder met vraag 10)
- Ik ben arbeidsongeschikt (Ga verder met vraag 10)
- Ik ben werkloos (Ga verder met vraag 10)
- Ik ben studerende (Ga verder met vraag 10)
- Anders, namelijk (Ga verder met vraag 10)

7) Wat is uw beroep?

.....

8) Ik werk (voornamelijk) in:

- Nederland
- Duitsland
- Beide
- Anders, namelijk

9) Wat is de gemiddelde afstand in kilometer en de reistijd in minuten tussen uw woonplaats en uw werk?

Afstand (km)

Reistijd (min.)

Z.O.Z Vraag 10

Sociaal-culturele activiteiten

Hier onder staan een aantal stellingen. Per stelling 1 mogelijkheid aankruisen. Indien u geen internet gebruikt, kunt u vraag 9e overslaan.

10)	Helemaal mee oneens	Mee oneens	Neutraal	Mee eens	Helemaal mee eens
a) Ik luister meer naar de Duitse radio dan naar de Nederlandse radio	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
b) Ik kijk meer naar de Duitse tv dan naar de Nederlandse tv.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
c) Ik ben meer in het Duitse nieuws geïnteresseerd dan in het Nederlandse nieuws	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
d) Ik ben beter op de hoogte van de Duitse politiek dan de Nederlandse politiek	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
e) Ik gebruik meer Duitse websites dan Nederlandse websites	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

11) Bent u lid van één of meerdere (sport)vereniging(en), een politieke partij of neemt u actief deel aan andere instanties, zoals de kerk etc. in Bunde/Rhede/Emlichheim en-of in Nederland? Kruis per vereniging aan of de vereniging zich in Nederland of Duitsland bevindt en hoe vaak u contact heeft met leden in groepsverband (trainingen, wedstrijden, vergaderingen, kerkdiensten etc) van uw club/vereniging.

Soort Vereniging	Nederland	Duitsland	Hoe vaak heeft u elkaar de laatste 4 weken gezien (in groepsverband)	Bent u elkaar de afgelopen 2 gelopen jaar meer/ minder gaan zien. Omcirkel juiste antwoord
* v.b Tennisvereniging	<input checked="" type="radio"/>	<input type="radio"/>	4 x	Meer / ongewijzigd / minder
*	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	Meer / ongewijzigd / minder
*	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	Meer / ongewijzigd / minder
*	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	Meer / ongewijzigd / minder
*	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	Meer / ongewijzigd / minder

De onderstaande activiteiten hebben betrekking op mate waarin in u contacten onderhoudt in Nederland (vraag 12) en Duitsland (vraag 13). Kunt u aangeven hoe vaak u contact heeft of gebruik maakt van Nederlandse/ Duitse faciliteiten. Kruis per onderdeel 1 antwoord aan. Bij familie kan men denken aan personen waar men het meeste contact mee heeft (ouders/kinderen).

12)

In Nederland	2 à 3 keer per week of meer	Eens per week	Eens per 2 weken	eens per maand of minder	Nooit
a) Familie bezoeken (naaste familie)	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
b) Familie bellen	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
c) Kennissen/vrienden bezoeken	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
d) Kennissen/vrienden bellen	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
e) Shoppen (kleding, Bouwmarkt etc.)	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

13)

In Duitsland	2 à 3 keer per week of meer	Eens per week	Eens per 2 weken	eens per maand of minder	Nooit
a) Familie bezoeken (naaste familie)	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
b) Familie bellen	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
c) Kennissen/vrienden bezoeken	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
d) Kennissen/vrienden bellen	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
e) Shoppen (kleding, Bouwmarkt etc.)	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

Z.O.Z Vraag 14

Tot slot volgen hieronder nog enkele "algemene" vragen.

Algemeen

14) Ik ben een:

- Man
- Vrouw

15) In welk jaar bent u geboren?

.....

16) Wat is uw hoogst genoten (voltooide) opleiding?

- Basisschool
- Middelbare school Mavo/VMBO/Havo/Vwo
- MBO
- HBO/WO
- Anders, namelijk

17) Wat is de samenstelling van uw huishouden?

- Alleenstaand
- Alleenstaand met kinderen
- Samenwonend en/of gehuwd zonder kinderen
- Samenwonend en/of gehuwd met kinderen

18) Indien u kinderen heeft. Waar gaan uw kinderen naar school.

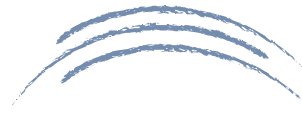
- Nederland
- Duitsland

19) Hoe rangschikt u het afgelopen jaar de economische positie van het huishouden waartoe u behoort?

- Rijk
- Comfortabel
- Midden
- Bescheiden
- Arm

20) Ik ben in het bezit van een:

- Nederlands paspoort
- Duits paspoort
- Beide
- Anders, namelijk.....



Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen

21) Heeft u een Nederlandse en/of een Duitse bankrekening?

- Nederlandse bankrekening
- Duitse bankrekening
- Beide
- Weet ik niet

22) Bent u van plan om in de toekomst weer naar Nederland te verhuizen?

- Ja, binnen nu en 5 jaar
- Ja, misschien over 5 jaar of later
- Nee, denk het niet
- Nee, nooit weer!
- Weet ik niet

Hartelijk dank voor het invullen van de enquête! Wanneer u interesse heeft naar de uitkomsten van dit onderzoek, mag u hier uw e-mail adres invullen:

.....

Op- en aanmerkingen

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

